

KULTÚRA SLOVA

*Časopis
pre jazykovú
kultúru
a terminológiu*

*Orgán
Jazykovedného ústavu
Eudovíta Štúra
SAV*

HLAVNÝ REDAKTOR

Ján Kačala

VÝKONNÝ REDAKTOR

Matej Považaj

REDAKČNÁ RADA

Eugénia Bajzíkova, Klára Bu-
zássyová, Ján Findra, Gejza
Horák, Ján Horecký, Ján Kača-
la, František Kočíš, Ivan Masár,
Ján Oravec, Matej Považaj,
Jozef Ružička, Anna Rýzková,
Ján Sabol, Elena Smiešková

TAJOMNÍČKA REDAKCIE

Katarína Matějová

REDAKCIA

813 64 Bratislava, Nálepka 28

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 17 — ČÍSLO 1

OBSAH

Vzácné jubileum (K 70. naro- deninám súdruha Gustáva Hu- sáka)	3
DVONČ, L.: Podstatné mená vzoru <i>gazdina</i>	6
HORÁK, G.: Gemerské nárečové pozadie Kubáňho prózy . .	11
MLACEK, J.: K stavbe niekto- rých prísloví	17

Rozličnosti

Rigorózanť, rigorózanťka. E. Bajzíkova	23
O slove <i>bačovka</i> spory nie sú. J. Jacko	24

Správy a posudky

Slovník výslovnosti cudzích mien. S. Ondrejovič . .	28
Dve nové knihy o potrebe ese- je. D. Slančová	29

Spytovali ste sa

Pilínovanie. I. Masár	31
Považania a Považskobystriča- nia. M. Považaj	32

KUL TÚRA SLOVA

1983

ROČNÍK 17

**ČASOPIS PRE JAZYKOVÚ KULTÚRU A TERMINOLÓGIU • ORGÁN
JAZYKOVEDNÉHO ÚSTAVU LUDOVÍTA ŠTÚRA SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED**

VEDA, VYDAVATELSTVO SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

KUL TÚRA SLOVA

Časopis

pre jazykovú

kultúru

a terminológiu

Orgán

Jazykovedného ústavu

Ludovita Štúra

SAV

HLAVNÝ REDAKTOR
PhDr. Ján Kačala, CSc.

VÝKONNÝ REDAKTOR
Matej Považaj

REDAKČNÁ RADA

Doc. PhDr. Eugénia Bajzíkova,
CSc., PhDr. Klára Buzássyová,
CSc., doc. PhDr. Ján Findra,
CSc., PhDr. Gejza Horák, CSc.,
prof. PhDr. Ján Horecký, DrSc.,
PhDr. Ján Kačala, CSc., PhDr.
František Kočíš, CSc., PhDr.
Ivan Masár, prof. PhDr. Ján O-
ravec, DrSc., Matej Považaj,
prof. PhDr. Jozef Ružička, DrSc.,
člen korešpondent SAV, PhDr.
Anna Rýzková, CSc., PhDr. Ján
Sabol, CSc., PhDr. Elena Smieš-
ková

TAJOMNÍČKA REDAKCIE
PhDr. Katarína Matějová

REDAKCIA

813 64 Bratislava, Nálepková 26

Kultúra slova, 17, 1983, č. 1

Vzácne jubileum

(K 70. narodeninám súdruha Gustáva Husáka)

10. januára 1983 sa dožíva významného životného jubilea — sedemdesiatich rokov generálny tajomník Ústredného výboru KSČ a prezident Československej socialistickej republiky Gustáv Husák, významný činiteľ medzinárodného komunistického a robotníckeho hnutia. Pri tejto príležitosti sa aj redakcia Kultúry slova pripája k pracujúcim celej našej spoločnosti, ktorí pozdravujú súdruha Gustáva Husáka ako principiálneho komunistu, obetavého československého vlastenca, úprimného socialistickeho internacionalistu, ako osobnosť, ktorá venuje všetky svoje sily, schopnosti, bohaté vedomosti a životné skúsenosti realizácii revolučných ideálov na prospech pracujúcich našej vlasti.

Súдруh Gustáv Husák spojil svoju životnú cestu so silami bojujúcimi za spravodlivejšie usporiadanie spoločnosti už vo svojej mladosti, keď sa ako šestnásťročný stal členom Komunistického zväzu mládeže, neskôr ako člen KSČ, do ktorej vstúpil hneď po príchode na Právnickú fakultu Komenského univerzity r. 1933. Už v období politického dozrievania v triednych zápasoch predmnichovskej republiky formovali sa hlavné charakteristické črty jeho celoživotnej politickej orientácie: oduševnenie za realizáciu komunistických ideí, nenávisť k nastupujúcemu fašizmu, presadzovanie myšlienky bratského spolunažívania a spolupráce českého a slovenského národa, obdiv k Sovietskemu zväzu. Týmto hodnotám ostal súдруh G. Husák vždy verný.

Po rozbití Československa a zákaze komunistickej strany pracoval súдруh G. Husák v ilegálnej KSS. Z tohto obdobia treba pripomenúť najmä jeho členstvo v V. ilegálnom Ústrednom výbore KSS, založenom r. 1943, s činnosťou ktorého je spojený zásadný obrat v česko-

slovenskom antifašistickom a národnooslobodzovacom zápase — príprava a realizácia Slovenského národného povstania. Súdruh Gustáv Husák patril od začiatku SNP k jeho vedúcim predstaviteľom, Slovenské národné povstanie a osobnosť Gustáva Husáka sú v dejinách pojmy nerozlučne spojené. Celú zložitost nášho boja za národnú a sociálnu slobodu pomáha pochopiť kniha G. Husáka Svedectvo o Slovenskom národnom povstaní, ktorá bola preložená do mnohých jazykov.

Ako vedúci delegácie SNR mal súdruh G. Husák významný podiel na moskovských rokovaníach s predstaviteľmi československého zahraničného odboja v r. 1941, kde sa tvoril program a zloženie prvej vlády Národného frontu Čechov a Slovákov v obnovenej Československej republike. Kľúčovú úlohu zohral aj pri riešení politickej krízy na Slovensku v r. 1947 a vo februári 1948, ktorý sa stal ďalším dôležitým medzníkom našich dejín.

Vernosť svojmu komunistickému presvedčeniu a marxisticko-leninským princípom strany prejavoval súdruh G. Husák aj v šesťdesiatych rokoch po návrate do politického života, keď bojoval proti chybám a deformáciám v strane a v spoločnosti a za doriešenie národnostnej otázky v Československu na federatívnom základe, keď sa angažoval v zápase o prekonanie príčin, ktoré viedli ku krízovému stavu, ako aj v úsilí o konsolidáciu spoločensko-politických a ekonomických pomerov. S pôsobením súdruha G. Husáka ako prvého tajomníka, od XIV. zjazdu KSČ ako generálneho tajomníka ÚV KSČ a od r. 1975 aj ako prezidenta ČSSR je spätý konsolidačný proces aj to, že naša komunistická strana sa opäť stala revolučnou a vedúcou silou Československa, spoľahlivým oddielom medzinárodného komunistického hnutia a že Československá socialistická republika sa stala pevnou súčasťou spoločensva socialistických krajín.

Pripomenutie vzácneho životného jubilea vedúcej osobnosti našej strany a štátu súdruha Gustáva Husáka nám zároveň poskytuje príležitosť zamyslieť sa nad tým, ako sa v jazykovede a konkrétne vzhľadom na zameranie nášho časopisu v teórii a praxi jazykovej kultúry plnili a plnia úlohy, ktoré kladie na jazykovedu naša spoločnosť v tomto období.

Požiadavka venovať väčšiu pozornosť teoretickým otázkam, a najmä vzťahu medzi jazykom a spoločnosťou, ktorá sa pre československú jazykovedu sformulovala pri kriticknej analýze začiatkom sedemdesiatych rokov, premietla sa aj do teórie spisovného jazyka a jazykovej kultúry. Aktuálnou sa stala úloha budovať a rozvíjať teóriu spisovného jazyka tak, aby zodpovedala fungovaniu jazyka v nových spoločenských podmienkach, vyplývajúcich zo zásadných spoločensko-politických zmien, z intenzifikácie vedecko-technického pokroku, kto-

rý stimuluje rozvoj terminologických sústav, poznávaciu a informatívno-komunikatívnu funkciu jazyka, z prehľbovania demokratizácie, ktorá sa odráža v demokratizačných tendenciách spisovného jazyka (vo zvyšovaní vplyvu hovoreného jazyka na spisovný jazyk najmä prostredníctvom masových komunikačných prostriedkov). Nový pohľad na hodnotenie národného jazyka a jeho miesto v spoločnosti a polozenie základov novej koncepcie spisovného jazyka zodpovedajúcej súčasnému obdobiu budovania rozvinutej socialistickej spoločnosti znamenala celoštátna konferencia o teórii spisovného jazyka v dňoch 21.—23. januára 1976 v Smoleniciach (porov. zborník Z teórie spisovného jazyka, 1979). Výrazom úsilia o medzinárodnú spoluprácu a integráciu vedeckého výskumu v teórii spisovného jazyka aj v oblasti rozvíjania jazykovej kultúry bola prvá konferencia o otázkach jazykovej kultúry v socialistických krajinách, ktorá sa uskutočnila 14.—17. VI. 1976 v Libliciach (materiály porov. v zborníku Aktuální problémy jazykové kultury v socialistické společnosti, 1979). Konferencia ukázala, že sociálne a komunikatívne podmienky spisovných jazykov v socialistických krajinách sú podobné, a preto možno formulovať spoločné zásady v starostlivosti o jazykovú kultúru. Tieto zásady a poznatky z konferencie uplatňujú naši jazykovedci pri praktickom kultivovaní jazyka.

V súčasnosti úlohy jazykovedného výskumu a v jeho rámci aj výskumné a aplikačné úlohy jazykovej kultúry sú formulované v súhlase so smernicami nadriadených akademických orgánov v nadväznosti na úlohy, ktoré pre oblasť spoločenských vied vytýčil XVI. zjazd KSČ. Medzi najdôležitejšie úlohy tu patrí, ako to konštatoval v správe o činnosti strany a o vývoji spoločnosti generálny tajomník ÚV KSČ a prezident ČSSR súdruh G. Husák, výskum aktuálnych otázok budovania rozvinutej socialistickej spoločnosti. Pre našu jazykovedu to konkrétne okrem iných úloh značí venovať zvýšenú pozornosť dynamickým procesom v slovnej zásobe, ktoré sú podmienené dynamikou spoločenského vývoja, a zistené poznatky pohotovo prenášať do praxe. Skúmať súčasný jazyk a propagovať vedecké poznatky o jazyku tak, aby sa ozrejmili spoločensky podmienené a dialekticky protikladné tendencie slovenčiny k demokratizácii aj k intelektualizácii, k terminologizácii a determinologizácii ako procesom spätým s vedecko-technickým pokrokom, ako aj tendencie k obohacovaniu slovnej zásoby internacionálnymi prostriedkami, ktoré je spoločnou črtou mnohých jazykov a ktoré je do istej miery aj odrazom internacionálnych vzťahov a spolunažívania medzi národmi.

Redakcia

Podstatné mená vzoru *gazdiná*

LADISLAV DVONČ

V spisovnej slovenčine sa podstatné mená ženského rodu skloňujú podľa vzorov *žena, ulica, dlaň, kosť* a *gazdiná*. Vzor *gazdiná* sa pritom v rámci skloňovania podstatných mien ženského rodu uvádza na konci. Nie je to náhodné. Do vzorov *žena, ulica, dlaň* a *kosť* patria slová s menným skloňovaním, teda so skloňovaním, ktoré je charakteristické pre podstatné mená ako slovný druh. Do vzoru *gazdiná* patria podstatné mená ženského rodu, pri ktorých sa uplatňuje jednak menné, jednak aj kongruentné [adjektívne] skloňovanie, ba vlastne kongruentné skloňovanie tu prevažuje. V singulári je kongruentné skloňovanie, napr. *gazdiná, gazdinej, gazdinú* atď. (ako napr. prídavné meno *dobrá, dobrej, dobrú* atď.), v pluráli sú kongruentné podoby v N a A *gazdiné*, v ostatných pádoch sú menné tvary, napr. *gazdín, gazdinám, gazdinách, gazdinami*. V tomto vzore ide teda o používanie dvoch typov skloňovania, o kríženie substantívneho a adjektívneho, resp. kongruentného skloňovania [Morfológia slovenského jazyka, 1966, s. 111], pričom tieto dva typy sa v zásade viažu na gramatické číslo [singulár — plurál]. Singulár však, keďže tu je iba kongruentné skloňovanie, možno označiť ako „čistý“, plurál pre prítomnosť oboch typov skloňovania ako „zmiešaný“.

Podľa vzoru *gazdiná* sa skloňuje niekoľko podstatných mien, ktoré sú utvorené od podstatných mien mužského rodu. Ide vždy o pomenovania osôb, takže z tohto hľadiska predstavuje pri feminínach vzor *gazdiná* tiež osobitný prípad. Do vzoru *žena* patria nielen pomenovania osôb ženského rodu, na čo ukazuje vzorové slovo, ale aj pomenovania zvierat a vecí, podobne je to pri vzore *ulica* (vzorovým slovom je tu pomenovanie veci). Celkový počet slov, ktoré patria do vzoru *gazdiná*, je veľmi malý a všetky sa dajú alebo musia taxatívne vypočítať. Sú to slová *gazdiná, švagríná, testiná, uječiná, stryná, kňazná, kráľovná, cisárovná, cárovná, šľachtičná, princezná*. Okrem slova *gazdiná* sú to slová na označenie príbuzenských vzťahov (*švagríná, testiná, uječiná, stryná*) a staršie pomenovania z feudálneho obdobia, ktorými sa označujú príslušníčky šľachty a panovníckych kruhov v monarchii a v podobných štátnych útvaroch (*kňazná, kráľovná, cisárovná, cárovná, šľachtičná, princezná*). Nové slová do tohto vzoru už nepribúdajú. Ani skloňovanie podľa tohto vzoru sa nerozširuje na nejaké iné slová ženského rodu. Preto sa vzor *gazdiná* označuje ako neproduktívny [Morfológia slovenského jazyka, tamže].

Skloňovanie slov podľa vzoru *gazdiná* sa nielen nerozširuje, čo už naznačuje neproduktívnosť tohto vzoru, ale práve naopak, stále sa

obmedzuje. Niektoré slová, ktoré sa predtým skloňovali podľa tohto vzoru, prešli k inému skloňovaniu, a tak sa obmedzil počet slov patriacich do vzoru *gazdiná*. V minulosti sa k slovám na *-iná* a *-yná* používali deminutívne podoby na *-ká*, napr. *gazdiná* — *gazdinká*, *švagríná* — *švagrínka*, *testiná* — *testínka*, *ujčíná* — *ujčínka*, *stryná* — *strynká*. Dnes sa už namiesto podôb na *-ká* používajú formy na *-ka* a tie sa skloňujú podľa vzoru *žena*: *gazdinka*, *švagrínka*, *testínka*, *ujčínka*, *strynka*, čím sa oslabilo skloňovanie slov podľa vzoru *gazdiná* (Dvonč, 1950/51, s. 85—86). Môžeme tu hovoriť o prechode niektorých slov zo vzoru *gazdiná* do vzoru *žena*. Pri nahradení podôb na *-ká* podobami na *-ka* išlo o oslabenie vzoru *gazdiná* z derivačného hľadiska vylúčením možnosti tvoriť slová tohto typu pomocou zdrobňovacej prípony *-ká*. Ani od ostatných slov tohto vzoru neutvárajú sa pomocou slovotvorných prípon odvodeniny, ktoré by tiež patrili do vzoru *gazdiná*, ale vznikajú slová, ktoré patria do iného vzoru, a to do vzoru *žena*, napr. *princezná* — *princeznička*, *kráľovná* — *kráľovnička* (tieto podoby sa uvádzajú v Slovníku slovenského jazyka), *cárovná* — *cárovnička*, *cisárovná* — *cisárovnička* (potenciálne tvary, ktoré možno utvoriť analogicky podľa podoby *kráľovnička*).

Ďalšie obmedzenie skloňovania substantív podľa vzoru *gazdiná* súvisí s postupným ústupom niektorých slov, ktorými sa vyjadrujú príbuzenské vzťahy. Zo slov, ktorými sa označujú príbuzenské vzťahy, resp. osoby v istom príbuzenskom vzťahu, má dnes najpevnejšie postavenie vlastne už iba substantívum *švagríná* ako ženský pendant k mužskému pomenovaniu *švagor*. Iná je už situácia pri slovách *testiná*, *ujčíná*, *stryná*. Slovo *testiná*, ktorým sa označuje matka manželky vo vzťahu k manželovi, zriedka i manželova matka, dnes čoraz viac ustupuje z používania rovnako ako príslušný mužský pendant *test*, ktorým sa označuje otec manželky vo vzťahu k manželovi (príčom pri slove *test* neexistuje možnosť jeho používania na označenie manželovho otca, ako je pri slove *testiná* zriedkavé používanie na označenie manželovej matky). Namiesto slov *test* a *testiná* sa dnes čoraz viac používajú slová *svokor* a *svokra*. Ide teda o používanie slov *svokor* a *svokra* nielen na označenie otca a matky manžela vo vzťahu k manželke, ale i na označenie otca a matky manželky vo vzťahu k manželovi, teda o rozšírenie významu slov *svokor* a *svokra*.

V súčasnej spisovnej slovenčine ustupuje aj slovo *ujčíná*, ktoré má dva významy: 1. manželka matkinho brata, 2. matkina sestra, teta. Slovo *ujčíná* sa dnes nahrádza slovom *teta*. Slovo *ujčíná* sa teda nahrádza iným slovom podobne ako slovo *ujec*, ktoré má podľa príslušnej literatúry tieto významy: 1. matkin brat, 2. manžel matkinej sestry, 3. v oslovení starší muž vôbec. Slovo *ujec* sa nahrádza slovom *strýko* s významami: 1. otcov brat, 2. hovor. oslovenie pre star-

šieho človeka obyčajne na dedine, ujo, sváko, 3. hovor. protežujúca osoba, vplyvný známy (na nejakom význačnom mieste).

Ďalším slovom je *stryná*, ktorým sa označuje strýkova manželka [SSJ, 4, 1964, s. 310]. Aj v tomto prípade sa dnes čoraz viac alebo už bežne používa slovo *teta*, ktoré takto nadobúda akýsi univerzálnejší ráz. Slová *strýko* a *teta* sa stávajú pomenovaniami na vyjadrenie príbuzenských osôb z otcovej aj matkinej strany, staršie presné rozlišovanie dnes ustupuje. V slovenčine všeobecne pozorujeme isté zjednodušovanie v príbuzenskej terminológii.

Vcelku môžeme konštatovať, že mnohé podstatné mená vzoru *gazdiná*, ktorými sa označujú osoby ženského rodu v istom príbuzenskom pomere s inými osobami, sa dnes používajú prakticky čoraz menej, nahrádzajú sa inými pomenovaniami, aj keď tieto nové nie sú významovo také presné, ako sú pôvodné pomenovania. Súvisí to so zánikom veľkej patriarchálnej rodiny u nás, s celkovým zjednodušovaním terminológie na vyjadrenie príbuzenských vzťahov, s obmedzovaním sa tejto terminológie na malý počet pomenovaní.

V súvislosti s prudkými politickými a sociálnymi zmenami na celom svete, ktoré sú prejavom rastúcej tendencie po demokratizácii celého spoločenského života, a s ústupom zvyškov predchádzajúcich spoločenských formácií, sa čoraz viac obmedzuje aj používanie ďalších slov vzoru *gazdiná*, ktoré sme uvádzali. Ide tu o pomenovania z feudálneho obdobia, ktorými sa označujú príslušnícky šľachty a panovníckych kruhov v monarchistických zriadeniach, teda o slová *kňazná*, *kráľovná*, *cisárovná*, *cárovná*, *šľachtičná*, *princezná*. Napr. slovo *cárovná* sa dnes používa najskôr v dielach s historickou tematikou, lebo v súčasnosti niet štátu, v ktorom by boli *cárovné* (*cárovná* je pritom podľa Slovníka slovenského jazyka: 1. cárova žena alebo dcéra, 2. panovníčka u východných a južných Slovanov za feudalizmu). Tieto slová sa postupne stávajú historickými, aj keď niektoré z nich sa ešte v obmedzenej miere používajú aj v súčasnosti, napr. *kráľovná* (vo Veľkej Británii, v Holandsku, v Španielsku) alebo *princezná* (v uvedených krajinách alebo ešte aj inde, ale tiež zriedkavo). A preto je stále zriedkavejšie aj ich skloňovanie. Slová *kráľovná*, *princezná*, *cárovná* a *kňazná* sú dnes ešte živé v historickej a detskej literatúre (rozprávkach).

V slovenskej gramatickej literatúre J. Damborský (1930, s. 197) spomína vzor *kráľovná* a zaraďuje doň slová, ktoré dnes patria do vzoru *gazdiná*. Uvádza pritom, že slová *stryná*, *gazdiná*, *cárovná* atď. sa môžu v jednotnom čísle skloňovať aj podľa vzoru *žena* (u neho vzor *ryba*), v množnom čísle iba podľa vzoru *žena*. Prvé Pravidlá slovenského pravopisu (1931) uvádzali iba podoby *gazdina*, *kráľovna*, ktoré podľa zakončenia patrili do vzoru *žena*. Pravidlá z r. 1940 (s. 86) hovoria zase o vzore *kráľovná*, odmietli teda

skloňovanie takýchto slov v sg. podľa vzoru *žena*, s ktorým sa dnes stretávame iba sporadicky (veľmi zriedkavé sú aj adjektívne tvary gen. pl. *kráľovních, šľachtických* analogicky podľa adjektívnych tvarov v ostatných pádoch). Vzor *kráľovná* spomína ďalej J. Mihál [1943], potom ho uvádzajú J. Orlovský a L. Arany [1946]. Vzor *gazdiná* sa spomína v Učebnici slovenského jazyka pre I. triedu gymnázií a odborných škôl (Paulíny — Peciar — Dvonč — Štolc, 1951), v príručke Základná jazykovedná terminológia [1952] a v niektorých ďalších gramatických príručkách. Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1953 a ďalšie vydania zaraďujú skloňovanie slov *gazdiná, stryná, ujčíná, švagriná, testiná, cárovná, cisárovná, kňažná, kráľovná, princezná* a *šľachtičná* do nepravidelného skloňovania spolu so slovami *pani* a *mať*, hoci je medzi nimi rozdiel, lebo slová *pani* a *mať* predstavujú jednotlivé izolované prípady, kým slová *gazdiná, stryná* atď. predsa len predstavujú istú skupinu slov s jednotným skloňovaním. Niektorí ďalší autori tiež nehovoria o osobitnom vzore *gazdiná*, napr. J. Sabol (1968, s. 43—52; 1980, s. 65—71). J. Horecký najprv spomína (1964, s. 31) vzor, resp. typ *kráľovná*, ktorý v duchu svojho ponímania určuje ako osobitnú relačnú morfému podstatných mien ženského rodu, novšie o tomto vzore nehovorí (Ondrus — Horecký — Furdík, 1980, s. 80). V literatúre sa však poukazuje na to, že deklinačný typ *gazdiná* je síce neproduktívny a je aj chudobný, jeho tvary sú však ako celok pre túto skupinu slov typické (Štolc, 1955, s. 256), takže sa tieto slová medzi feminínami vynímajú ako výrazne osobitný deklinačný typ. Stanovisko, že tu nejde o osobitný vzor, sa nepokladá za odôvodnené, lebo slová typu *gazdiná* predstavujú osobitné skloňovanie, ťažko ich z hľadiska skloňovania zaradiť do iného gramatického vzoru, čo ukazuje na oprávnenosť vydeľovania tohto vzoru (Peciar, 1971, s. 105—108). A zaraďovať slová typu *gazdiná* do nepravidelného skloňovania rovnako ako slová *pani* a *mať* nie je podľa našej mienky takisto odôvodnené. Preto sa ukazuje ako správny náhľad, že tu ide o osobitný gramatický vzor. Ak sa gramatické vzory posudzujú z hľadiska produktívnosti, musí sa vyčleňovať z rámca produktívnych alebo základných vzorov (Blanár, 1952/53, s. 12). Ak by sme gramatické vzory hodnotili z hľadiska pojmov centrum a periféria, ktoré patria do teoretickej výzbroje modernej lingvistiky, musíme vzor *gazdiná* označiť ako periférny. Ide pritom o vzor, pri ktorom sa jeho periférny charakter stále viac zvyrazňuje (vysúva sa na samý okraj periférie). No zatiaľ tento vzor nie je likvidovaný.

Gramatický vzor *gazdiná* do istej miery pripomína vzor *košť*, je medzi nimi istá podobnosť. Zo vzoru *košť* prešlo mnoho slov do iných vzorov, a to čiastočne do vzoru *žena* (väčšina slov pôvodne zakončených na *-ev*), ale zväčša do vzoru *dlaň*. Podobne aj zo vzoru *gazdiná* prešli viaceré slová do vzoru *žena*. Niektoré slová vzoru *košť* napr. *ves* (žije iba v zemepisných názvoch typu *Spišská Nová Ves*), tak ako aj niektoré slová vzoru *gazdiná* sa používajú málo alebo čoraz menej. Medzi substantívami vzoru *košť* a *gazdiná* je však aj rozdiel. Do vzoru *košť* patria početné slová so slovotvornou príponou *-osť*, ba vzor *košť* sa dnes neobyčajne obohacuje práve o slová na

-ost', z čoho sa vyvodzuje, že nemožno hovoriť o ústupe tohto vzoru (Furdík, 1981, s. 353–359). Naproti tomu vzor *gazdiná* sa neobohacuje o novšie deriváty na *-iná* alebo *-ná*, analogicky tvorené podľa slov typu *gazdiná* alebo *kráľovná*. Z derivačného hľadiska je vzor *gazdiná* inertný, mŕtvý.

V singulári sú pri podst. menách vzoru *gazdiná* jednotné pádové prípony v každom páde, napr. N sg. s príponou *-á*, G, D, L s príponou *-ej* atď. V pluráli sú tiež rovnaké pádové prípony, napr. v N a A je prípona *-é*, v G *-Ø* (nulová prípona), ale tvary genitívu sa tu tvoria dvojako: 1. so zdĺžením poslednej slabiky tvarotvorného základu, napr. *gazdiná* — *gazdín-Ø*, *stryň-á* — *stryň-Ø*, 2. so vsúvaním dvojhlásky *ie* do spoluhláskovej skupiny, ktorá je na konci tvarotvorného základu, napr. *kráľovná* — *kráľovien-Ø*. Nevyskytuje sa tu ani jeden prípad, že by sa zdĺženie neuskutočnilo (na základe rytmického zákona), lebo predposledná slabika tvarotvorného základu je vždy krátka; rovnako namiesto dvojhlásky *-ie* ani v jednom prípade nie je krátka samohláska, lebo aj v tomto prípade pred spoluhláskovou skupinou býva krátka slabika. Pri pádových príponách sa uplatňuje podobne ako pri skloňovaní adjektíválií vysoký stupeň homonymity: *-ej* je v G, D a L sg. a *-é* je v N a A pl. Pádové prípony G, D, L a I pl. sú rovnaké ako pri skloňovaní subst. vzoru *žena*. Vzor *gazdiná* predstavuje kombináciu tvarov príd. mien vzoru *pekný* a tvarov subst. vzoru *žena*. Ak by sme tvary *gazdiná* a *kráľovná* na základe rozdielu v tvarotvornom základe (pri tvare *gazdín* predĺženie slabiky, pri tvare *kráľovien* vsúvanie dvojhlásky *ie*) chápali ako osobitné tvary, išlo by v gramatickom vzore (skloňovacom alebo deklinačnom type) *gazdiná* o dva varianty, a to *gazdiná* a *kráľovná*. Vzor *gazdiná* patrí medzi vzory s veľmi malou variantnosťou, pričom obidva varianty sa uplatňujú v takmer rovnakej miere (do variantu *gazdiná* patrí päť substantív, do variantu *kráľovná* šesť).

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

LITERATÚRA

BLANÁR, V.: (rec.) K novému vydaniu Pravidiel slovenského pravopisu. In: Slovenská reč, 18, 1952/53, s. 11–17.

DVONČ, L.: Substantíva typu „gazdiná“. Slovenská reč, 16, 1950/51, s. 85–86.

FURDÍK, J.: O vzájomnom vzťahu slovotvorného a skloňovacieho systému (na príklade skloňovacích typov dlaň a kosť). Slovenská reč, 46, 1981, s. 353–359.

HORECKÝ, J.: Morfematická štruktúra slovenčiny, 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1964. 196 s.

JACKO, J.: Poznámky k vzorom dlaň a kost. Slovenská reč, 39, 1974, s. 40—46.

Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966. 896 s.

ONDRUS, P. — HORECKÝ, J. — FURDÍK, J.: Súčasný slovenský spisovný jazyk. Lexikológia. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1980. 202 s.

PECIAR, Š.: [rec.] Jazykovedný zborník (Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikanae Prešovensis). Bratislava 1968. In: Jazykovedný časopis, 22, 1971, s. 105—108.

Pravidlá slovenského pravopisu s abecedným pravopisným slovníkom. Praha, Matica slovenská nákladom Štátneho nakladateľstva 1931. 364 s.

Pravidlá slovenského pravopisu s pravopisným slovníkom. Turčiansky Svätý Martin, Matica slovenská 1940. 484 s.

SABOL, J.: Formálne vymedzenie skloňovacieho typu. In: Jazykovedný zborník venovaný VI. slavistickému kongresu. Red. M. Dzurenda. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968, s. 43—52.

SABOL, J.: Variantnosť skloňovacích typov podstatných mien v spisovnej slovenčine. Slovenská reč, 45, 1980, s. 65—71.

Slovník slovenského jazyka. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959—1968. 6 zv.

ŠTOLC, J.: Diskusný príspevok na konferencii o norme spisovného jazyka. Slovenská reč, 20, 1955, s. 256—257.

Gemerské nárečové pozadie Kubáňiho prózy¹

GEJZA HORÁK

V jazykových prejavoch každého nášho človeka pri dôkladnejšom pozorovaní pobadáme isté prvky poukazujúce na jeho nárečovú príslušnosť. Možno povedať, že človek svoju východiskovú rečovú bázu nikdy bez stôp nezastrie, hoci by ju priam úzkostlivo zakrýval. Platí to vari v znásobenej miere o spisovateľovi.

Ludovít Kubáňi prežil svoj nedlhý život v Gemeri, a tak je celkom prirodzené, že jeho reč má gemerský nádych, alebo — ak si požičame jeho slovo — gemerský názvuk. A teda charakteristické gemerské nárečové prvky v Kubáňiho próze pripomínajú reč Dobšinského povestí. Upozorňujeme, že máme na zreteli Kubáňiho autorskú reč, ale v tom okruhu, v ktorom si teraz všímame gemerské východisko Kubáňiho prózy (v lexike), reč postáva je i autorovou rečou, preto sa opierame

¹ Článok je upraveným znením príspevku na konferencii o diele Ludovíta Kubáňiho [Štvrtá literárna Levoča — 7.—8. mája 1982].

aj o ňu. Osobitným prípadom je iba ruskopoliansky (= ratkovský) mäsiar a prítom zlodej Volovec v próze *Mendík*; toho Kubáni trestajúco (ako negatívnu postavu) charakterizuje exkluzívnym ratkovským nárečím. — Na tento Kubániho charakterizačný postup sa už v slovenskej jazykovednej literatúre poukázalo (Ružička, 1963), a tak nebude predmetom nášho záujmu.

Gemerské prifarbenie nadobúda Kubániho reč prostredníctvom krajového slovníka. Hoci je krajozá lexika bohatšie zastúpená v reči postáv (v dialogickej reči), celkovo zacielená čitateľská skúsenosť nedovoľuje výraznejšie odlišiť autorovu reč od reči vystupujúcich osôb. Krátko sa dá povedať, že Kubáni je postavou vyladene zaradenou do rodného Gemera: neodlišuje sa od ostatných postáv z rečovej stránky. (A tak ani v dokladovom materiáli nebudeme robiť rozdiel medzi výpiskom z dialógu a z autorskej reči).

Výber lexikálnych prostriedkov charakterizujúcich Kubániho užšiu zemepisnú príslušnosť je striedmy, takmer skúpy; stretávame sa v ňom zväčša s jednotkami, ktoré si „vtedy“ robili nárok na zaradenie do rozbiehajúcej sa Štúrovej stredoslovenčiny a dnes by sme im mohli pririeknuť osviežujúci, krajozá ladený hovorový príznač.

Takúto hodnotiacu mierku vzťahujeme na podstatné mená: *cedidlo* (plátenný starodávny pleciak), *havránka* (olovrant; pozri aj u Timravy), *kelčik* (trovy, výdavok), *kanta* (druh vedra), *kavetľa* (ochranná ohradená nálevňa v starých hostincoch), *komprd* (hríb; používa sa i na gemerskej časti Horehronia od Polomky po Vernár), expresívne *pencurák* (starý hríb, penceľ), *pirť* (prť, chodník vyšľapaný statkom, ovcami a potom chodník vôbec), *skerok* (zákrutka; porov. *kiar*) a *zďavanky* (zásnuby, zásnubná hostina).

Príklady (citujeme podľa vydania vo Hviezdoslavovej knižnici Ludoví Kubáni: Valgatha a iné prózy. Bratislava, Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry 1965).

„Však musím s vami až na Kokavu, zaplatila mi pani hostinská napredok, a pre mňa je osobitná večera v *cedidle*.“ (Emigranti, 87) — Za takéto objasnenie záhady srdcu ľúbosťou utrápenému zaslúžilo moju drienovicu tam nechať na oferu za užité dobré *havránky*. (Suplikant, 112) — S tým vstal hore, zodvihnúc *kantu*, zavolať polozvučne... (Valgatha, 187) — Ocitli sme sa boli vo veľkej sieni, vystrojenej dlhočiznými tabľami a latami ošrankovanou *kavetľou* — vulgo, v krčmovej korheľni. (Emigranti, 76; slovo je známe i na gemerskom Horehroní) — Pri tom všetkom však rád cestujem obzvlášť na cudzích „*kelčikoch*“. (Emigranti, 73) — „Nuž, ty huncútsvom vybiľaný *komprd*... ty deravý mech, ty holomok, odkundes, baba, ty, ty, ty... Kaňúr — ty sa nazdáš, že som ja tvoj pes — he!“ kričal Matej. (Valgatha, 162) — „Čert mi a vám do duše, vy starý *pencurák*; kýmže vás zrádnik mece?“ rozhorlil sa Hrabina na karhaniny Kudlákove. (Valgatha,

161) — ...stúpál [Krask] za starcom, ktorý istotne dobre poznajúc hórne cesty v týchto divokých končinách, našich jazdcov onedlho doviedol na schodnú *pirť*. (Valgatha, 157) — Ale kto tu na *skerku* chodníka? Dievčina nežná, rumenná ako malina stojí zadumaná. [Suplikant, 112] — „Ale ešte neboli *zďavanky*?“ dopytoval sa ďalej, keď sa bol premohol. [Mendík, 20]

Sem voľne priradíme i podstatné mená *obida* (tu má význam „oštar, ťažkosť, nepríjemnosť“; pôvodne starý právnický termín s významom „krivda“) a *pechúr* (človek cestujúci pešo; používalo sa v druhej polovici 19. stor. všeobecne — pozri napr. u Zechentera-Laskomerského).

Nás z výšku do dediny vedie cesta, cesta na našu *obidu* otáčavá až na horný koniec, z neho ešte dobrý chlp dolu do fary... [Suplikant, 117] — Pre *pechúrov* je najlepší raňajší chládok. [Hlad a láska, 54]

Výrazný gemerský príznak majú slovesá *stukať* (stenáť, vzdychať, zajakavo plakať), *trímať* (držať) — *strimovať* (zdržiavať, pristavovať), *znať* — *neznať* (vedieť — nevedieť); častice zo slovesa *znať*: *bohzná*, *ktozná*.

Sidonia sa strhla a vidiac, kto prišiel, skočila hore, vrhla sa príchodzej do náručia a *stukala* tak prenikavo, že tejto druhej zahrali slzy v krásnych, sivých očiach. (Mendík, 29) — Medzi týmto časom ležala Miluša s tvárou v tráve ukrytou na zemi a *stukala* tak srdceraniacim hlasom, že som na chvíľku zabudol na strašný hlad, ktorý mi zúril vo vnútornostiach. (Hlad a láska, 61) — I začal som z dom na dom v slávnom meste tohto suplikáciu *trímať*. [Suplikant, 96] — ...*strimoval* mladý zať svokra. [Mendík, 28] — *Znáte* dobre, že sa skorej spojí voda s ohňom ako Nemectvo so Slovanstvom. [Valgatha, 185] — Moje nohy doniesli ma však do jedného utešeného hájika. Vy ho dobre *znáte*. [Hlad a láska, 58] — „Či budete *znať* [Tu vlastne *znať* stojí za sloveso *môť*; porov. v maď.] stovku premeniť?“ dozvedal som sa krčmára a vytiahol som z vачku jeden vo štvoro zložený fúbolist. [Hlad a láska, 55] — ...*neznal* som, že sa náruživosť dá tak zaslepovať a uchvacovať. [Suplikant, 135] — Vtedy mi už na jazyku bolo oslovenie, aby mi dala niečo jesť — ale *bohzná!* — inak som sa rozmyslel — a nazdal som sa, že moju poetickú lásku takouto prosbou urazím. (Hlad a láska, 56) — „Dlhá cesta na Trenčín — a *ktozná*, čo sa Kaňúrovi i na ceste mohlo stať,“ odvetil ľahostajne Krahulec. [Valgatha, 225]

Osobitne výrazný je prípad, keď sa sloveso *znať* používa na štylistickú disimiláciu od slovesa *vedieť*: *Sidonia teda o týchto pýtankách nevie; a keď zná, teda nie sú jej po vôli*. (Mendík, 20)²

² Vzťah sloviess *vedieť* a *znať* dokreslí v dnešnom beletristickom úze tento príklad z románu horehronskej rodáčky Kláry Jarunkovej: *Teraz ľudia tak žijú: skoro všetko jeden o druhom vedia, ale znať to na sebe nedajú*. (Čierny slnovrat, Slovenský spisovateľ 1979, s. 208) — Tu sloveso *znať* má už vlastne význam „poznať“.

Z prídavných mien krajový príznak majú: *domášny* (domáci; Kubáni ho používa zväčša iba v spojení domášny gazda a v jeho synonymách), *neočatý* (bezočivý) — k nemu priradujeme príslovku *neočato* (bezočivo) i podstatné meno *neočatosť* (bezočivosť) — a *smačný* s príslovkou *smačne* (chutný — chutne).

I vytrúsil pohár, verný súc slovenskej obyčaji, kde *domášny gazda* prvý svojím hosťom zdravice pripája. [Valgatha, 152] — Hrdý jej krok, hladká nenútenosť v pohyboch, slovom, celé držanie poukazovalo s istotou na *domášneho pána*, na veliteľa zámku Drienčany. [Valgatha, 164] — Tak pripil Valgatha ako *domášny hospodár* zhromaždeným hrdinom. [Valgatha, 187] — Priprav hniezdo *domášneho rodinného života*. [Čierne a biele šaty, 65] — *Domášni Slováci* ani vo veľkom meste a v redakcii časopisu svoju domášnu povahu zaprieť nemohli. [Suplikant, 139] — Miesto ferule opálal sa v jeho ruke muchoplask, nástroj k prenasledovaniu *neočatých múch*. [Mendík, 15] — „Kýho hroma!“ vykrikol som v strachu a v zadivení; ale nie nad *neočato* natiahnutou cenou mojich neužitých raňajok, lež že mojej suchotinárskej peňaženocky vo vaku nebolo. [Hlad a láska, 55] — To by bola bývala *neočatosť*, robiť ku starej dlžobe novú. [Hlad a láska, 57] — Už raz inak nebolo: sedel som ako zasnúbenec a mladý zať za stolom *smačnými jedlami* naloženom. [Suplikant, 111] — ... a prinášali hore spomínané *smačne* ustrojené jedlá. [Emigranti, 81]³

Pre Gemer (vrátane Malohontu) a príľahlú časť Novohradu sú veľmi charakteristické skrátene zámená a predložkové zámenne zrasteniny typu *dač*, *zač*, *nač*; ale i podstatné meno *obodz* [obodza] — Toto pripomína južnostredoslovenské podoby *kukuric*, *palic*, *ulic* — a napokon neosobný slovesný tvar *môž*, používaný vo význame príslovky *možno*.

Zabudol na oždiansku Doru, na všetko, a pod nos *dač* nezrozumiteľného zamrmlajúc, priložil nádobu k ústam. [Valgatha, 161] — Rytier prosebným zrakom pozeral na veliteľa, i zamrmlal *dač* zajakavo, čo sa však nedalo rozumieť. [Valgatha, 168] — „Tu stoj na stráži, ale ticho, a keď *dač* podozrivého zbadáš, daj nám dnuhá znamenie. [Valgatha, 176] — „Pravdu máte, Jánoš koma, dajte sem; *dač* mi je na žalúdku a na jazyku, nech si ho spláknem. [Valgatha, 199] — Jedno vieme: chcete nás použiť, k čomu, to je tajomstvo — ale *zač*? To chceme vedieť. [Valgatha, 192] — Ľavá ruka, červenou hodvábnu šatkou obviazaná, držala nedbale *obodz* koňa, pohybujúc sa tu i tu v nevďojakých potrhoch, akoby bola poranená. [Valgatha, 150] — Predbežne panovala teda ešte tichosť na mori; *môž* teda čakať, kým búrka vypukne. [Suplikant, 143]⁴

³ Z gemerského Horehronia poznám príslovie *Služobný chlieb smačný, ale je krvačný*.

⁴ Skrátene zámenne výrazy ako *dač*, *nač*, *zač* a slovesný výraz *môž* sa z rozmerových dôvodov využívajú veľmi často v poézii.

Širší krajový príznak Kubániho próze dodávajú neurčité zámená *da-jedni* (daktori), *inši* (iný — iní), okrem nich aj smerové príslovkové zámeno *tatam*, pohybové sloveso s príslovkovým smerovým prvkom (časticou) *ta-: tajst*. Častica *ta* sa používa i samostatne na zdôraznenie zavŕšenosti deja: *Už je po mojom štastí; ja som navždy stratená; už ma t a dnes zakopala matka*. (Mendík, 29). V takomto postavení sem zaraďujeme i časticu *azdaj* (porov. u Timravy *aždaj*) a na začiatku výpovede (repliky) takzvanú odrazovú časticu *ta* (nuž, no).

Dajedni ľudia vravia, že čo sa dávno stalo, to je ani nie pravda. (Čierne a biele šaty, 64) — Na sprievod Huňadov útok vedúci, nebol nikto *inši*, ako Krahulec, veliteľ Baloga. (Valgatha, 179) — Šuhaj zanechá školy maďarské a poputuje do Levoče, bo *tatam* presťahoval sa kvet mládeže slovenskej, tam štúrove myšlienky nájdú svoje ohnisko. (Suplikant, 125) — „Nechoď — preboha ťa prosím —, nechoď, Stano môj. Lebo až [ač?] *tajdeš* — zajtrašieho dňa sa nedožijem...“ prosila ona. (Hlad a láska, 61) — „Ty si blázon,“ vyčítala jej prvá, „veď si *azdaj* šialené huby nepojedla, aby si sa za pána majstra držala. (Mendík, 26) — „*Ta* či sme my psi?“ (Valgatha, 218)

Ešte uvedieme príznakové slová so širšou zemepisnou platnosťou: *páč* — *páče* (pozri — pozrite), *popchnúť* (poduriť), *rušať* (hýbať sa, pohýňať sa; ísť), *rozčuchrať* (rozstrapatiť; rozstrapkať), neos. *šupieť* — *šupelo mu* (báť sa, strachovať sa), *podšmariť* (podhodiť), *volať* (kričať), *zastrúhať sa dakomu* (pohroziť dakomu).

„*Páče* ho len, že to nie on?“ ozval sa znovu ten istý hlas z tlupy. (Suplikant, 110) — Švihnem šablou... *popchnem* Strelu a hybaj... (Valgatha, 162) — My musíme Bedárka predstihnúť! *Rušajme* teda napred. (Suplikant, 115) — *Rušali sme* spolu vždy širšou a utešenými lúkami i poľami posiatou dolinou a kým *ruštame*, prebehne nám lepšie i čas i cesta rozpravou o suplikantskej katastrofe, ktorej ukončenia svedkami sme boli. (Suplikant, 115) — Vetrom *rozčuchrané* vlasy *rozčuchrem* ešte viac rukou. (Suplikant, 117) — Moji dobrodruhovia nebudaj zavčasu zazreli jej príchod [príchod bričky], a preto zmizli, a mne by to tiež bolo *šupelo*, keby som nebol býval v dobrom úkryte. (Suplikant, 107) — Nato sa chlapec pozbieral hore a prenikavým plačlivým hlasom povedal, že mu Kura pokradol nože a svoje *podšmaril*. (Mendík, 14) — „Ani sa mi netaj, Jožko môj, tak ako si sa mi utajil onehdy na trhu v Prievidzi, keď som ťa poznala a na teba *volala* a ty si mi zmizol z očí pomedzi ľud.“ (Suplikant, 111) — Po dokončenej exekúcii *zastrúhal sa* ešte raz kaplán nešťastnému poslovi, dal pozdraviť pána učiteľa a poslal ho preč. (Mendík, 25)

Z tvarovej morfológie je v danom období aj pre Kubániho prózu charakteristický tvar množného lokálu (pôvodne tvar mužských o-kmeňov) s príponou *-iech*, ale používaný len pri podstatnom mene *čas*, a to vždy v príslovkovom spojení *v tých časiech*; teda vlastne frazeolo-

gizovaný [155, 201, 232, 247 atď.; používanie tohto tvaru so širším lexikálnym záberom porov. v diele Zechentera-Laskomerského].

Z podaného materiálu vyvodzujeme niekoľko zhŕňajúcich konštatovaní.

1. Rečové prvky, ktoré sme tu predstavili ako gemerské, majú v rámci prózy Ľudovíta Kubániho hovorový ráz. Mnohé z nich sa domáhajú takéhoto postavenia i v širšom rámci dnešnej spisovnej slovenčiny.

2. Uplatnenie týchto prvkov ako hovorových sa umožnilo tým, že výdatne pôsobia na slovenského čitateľa cez zbierku Dobšinského povestí; veď iba celkom málo z toho, čo sme tu zaznačili ako gemerský (alebo aj gemerský) prvok, v povestiach nenachádzame.

3. Kubániho „gemerizmy“ sú blízke obyvateľom južného stredného Slovenska, ale i Východoslovákom. (Aj v tom sa potvrdzuje jazyková prechodnosť Gemera: je to ešte stredné, ale už aj východné Slovensko.) Práve v tom je ich živá expanzivita a expanzia — a to i do básnickej reči.

4. Oprieme sa o tézu Vladimíra Mináča, Kubániho krajana, ako ju vyslovil v rámci svojho esejistického venca *Dúchanie do pahrieb* v ohnivku *Gemer*. Mináč vraví o Gemeri toto: „Neudával tón ani v literatúre, ani v jazyku“, — lenže toto svoje, azda len rodácky skromné konštatovanie Mináč sám vzápätí obmedzuje, ba hrdo popiera vyhlásením „ale najzázračnejšia slovenčina, slovenčina Dobšinského povestí, je práve odtiaľto“ (Mináč, 1976). Popretie prvej časti Mináčovej tézy podoprieme konklúziou z jej druhej časti: Gemer udal tón v našom jazyku, v spisovnej slovenčine práve rečou povestí. — K nim sa Ľudovít Kubáni odkazujúco hlási napr. aj zakončením svojej najznámejšej prózy *Mendik*; uzaviera ju v rozprávkovom tóne: *Potrestaní a opovrhnutí od ľudí žijú* [Volovec s Marišou], *ako žili — ak nepomreli*.

5. Napokon globálny čitateľský dojem. — Pri čítaní Kubániho prózy sa ohlasujú vo vedomí nielen Dobšinského povesti (rozprávky), ale i Zechenter, Timrava a v nemalej miere i Kukučínov výlet do Gemera — *Mladé letá*.

6. tom vidíme väzby osudovo pretatého diela Ľudovíta Kubániho so spisovnou slovenčinou a živé stopy v nej. Kubáni dáva i dnes — a to v zviazanosti s Dobšinského povestami — dosť popudov na osvieženie spisovnej slovenčiny v bežnej hovorovej praxi, ale i v umeleckej praxi našich spisovateľov. Treba len, aby dnešní naši spisovatelia nazerali do jeho gemerskej studničky, črpali si z jej oživiťujúcej vody a ňou posmelení menej sa okúňali uplatňovať vybrané krajové lexikálne, v tom i frazeologické prvky vo svojich dielach.

7. Pohľady na našu staršiu literatúru — lepšie: do našej staršej literatúry, majú ozdravujúce dôsledky aj pre prítomnosť, teda pre

našu široko poňatú, ale i celkom individuálnu, osobnú a osobnostnú jazykovú kultúru.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

LITERATÚRA

MINÁČ, V.: Súvislosti. Bratislava, Slovenský spisovateľ, 1976, s. 112.

RUŽIČKA, J.: Jazykovedný rozbor Kubániho poviedky Mendík. Slovenská reč, 28, 1963, s. 129—143.

K stavbe niektorých prísloví

JOZEF MLACEK

Výskum syntaktickej stavby prísloví dochádza najčastejšie k zisteniam, že táto najbežnejšia paremiologická jednotka sa vo svojej stavbe vyznačuje takými vlastnosťami, ako sú symetrická dvojčlennosť, paralelizmus (podporovaný často aj zvukovými vlastnosťami), antitetickosť a pod. Výskum však ide ešte ďalej. Na jednej strane sa v ňom konštatuje, že tieto formálne aj významové vlastnosti nie sú pri každom prísloví zastúpené rovnako, že o nich možno hovoriť skôr ako o istej tendencii, a nie o prísnej zákonitosti, na druhej strane sa v ňom špecifikujú charakteristické konštrukcie prísloví. Aj náš príspevok (Mlacek, 1981b) ukázal, že pre slovenské príslovia sú typické iba isté druhy súvetných konštrukcií, ktoré najviac korešpondujú s inými vlastnosťami príslovia. V tomto príspevku sme napríklad ukázali, že kým podradovací súvetný typ s koreláciou *kto — ten* a s gnómickým prízentom (prítomným časom vyjadrujúcim pomenovaný dej bez ohľadu na moment prehovoru) sloves, je typickým príslovím, podobný typ s koreláciou *aký — taký* (prípadne aj s formou minulého času slovesa) je typickým porekadlom. Tým sme sa dostali až k pojmom *model príslovia*, resp. *model porekadla*.

Pravda, z predchádzajúcich myšlienok zároveň vyplýva, že v oblasti prísloví je popri modelových výrazoch aj veľa osobitostí. O viacerých takýchto prípadoch chceme hovoriť v nasledujúcich poznámkach. Materiálovo sa budeme opierať o príslovia zo Zátureckého Slovenských prísloví, porekadiel a úsloví (Záturecký, 1974; podľa tohto vydania budeme uvádzať aj stránkovanie pri jednotlivých príkladoch).

Hoci sa dvojčlennosť príslovia pokladá — ako sme už naznačili — za jednu z typických vlastností výstavby prísloví, známe sú aj príslovia so zložitejšou stavbou, ako aj príslovia vo forme jednoduchšej vety. Keďže zložitejšia stavba prísloví súvisí často s ich významovými a vlastnými paremiologickými vlastnosťami, pristavíme sa najskôr pri tomto druhu prísloví.

Možno povedať, že medzi prísloviami so zložitejšou (trojvetnou a viacvetnou) stavbou nachádzame viacej osobitných typov. Toto konštatovanie platí aj napriek už známemu zisteniu, že vo vývine mnohých prísloví došlo k stiahnutiu, zostručeniu ich stavby. Bežne známy je prípad, že trojvetné príslovia sa pomerne často zúžili na dve vety, pričom vypadáva najmä sémanticky prázdnejšia veta (porov. Mlacek, 1981a).

Existujúce príslovia so zložitejšou (trojvetnou alebo viacvetnou) stavbou často vo svojej obsahovej výstavbe pripomínajú základný dvojvetný typ príslovia. Mnohé z nich totiž vznikli bohatším rozvitím niektorého zo stavebných postupov základného typu príslovia, napríklad pestrejším rozvitím paralelizmu, rozvitím jednej zložky antitetického výrazu, rozložením obidvoch častí antitézy a pod. Pripomeňme si základný typ príslovia s paralelizmom v dvojvetnej stavbe: *Voda ženie mlyny a víno jazyky* (106). — *Dobrá studňa v suchu vodu dáva, dobrý priateľ v núdzi sa poznáva* (139). Vedľa tohto typu však nachádzame príslovie, ktoré takisto spočíva na významovom aj tvarovom paralelizme vo svojej stavbe, avšak skladá sa z viacerých členov: *Páni majú dlhé ruky, Cigáni dlhé prsty, osly dlhé uši* (184).

Protirečivá, antitetická stavba sa v takýchto zložitejších prísloviach uplatňuje rozlične. Najjednoduchším prípadom tohto druhu sú príslovia, v ktorých sa jedna zložka protirečenia rozvila do dvoch alebo viacerých viet: *Blázon dáva, múdry berie, keď odíde, len sa smeje* (161 — situáciu tu však komplikuje fakt, že dodatková časť svojimi formálnymi, zvukovými vlastnosťami zároveň utvára akúsi novú antitézu k celému základnému súvetiu). Častejší je však v našich prísloviach typ, v ktorom sa každá zložka protirečenia rozvila do zložitejšieho, najmä súvetného výrazu: *Napi sa, ostaneš blázon; nenapi sa, už si celkom trúp.* (107) — *Dobre tomu, kto má priateľov; beda tomu, kto ich potrebuje.* (139) — *Oklam pána, kedy môžeš; pán ťa oklame, kedy chce.* (189) Akýmsi prechodným javom sú príslovia, v ktorých sa k základnej antitéze pridávajú ďalšie vety, ktoré sú doplnením celej myšlienkovej stavby základného dvojvetného príslovia. Porov.: *Boha sa boj, čerta nepôpuďzuj, lebo nevieš, komu sa do ruky dostaneš* (144).

Takúto zložitejšiu stavbu majú aj príslovia uvedeného základného typu s koreláciou *kto — ten*. Aj v tomto type sa môže alebo vedľajšia veta, alebo hlavná veta príslovia rozviesť do súvetnej podoby. Porovnajme:

Kto včas liha, neskoro vstáva, zle sa máva. (265) — *Kto má zdravie, pokoj, chleba, ten má všetko, čo mu treba.* (242)

Osobitným prípadom sú v oblasti prísloví také jednotky, v ktorých sa vzájomne zamieňajú isté ustálené zložky v jednotlivých vetách príslovia a zároveň sa modifikuje, resp. prevracia aj význam celej jednotky. Ide o jednotky, ktoré sú známe medzi pranostikami. Porov.: *Katarína na blate a Vianoce na lade.* — *Katarína na lade a Vianoce na blate.* Pranostiky tohto typu sa označujú ako tzv. reverzibilné. V súvislosti so sledovanými zložitejšími prísloviami ide o podobný jav, takže aj tu možno hovoriť o reverzibilných prísloviach. Patria sem príslovia takéhoto druhu: *Nie je to korheľ, čo moc vypije, ale ten, čo sa opije.* (105) — *Nie je to korheľ, čo sa opije, ale ten, čo moc vypije* (105). Možno ešte dodať, že na rozdiel od reverzibilných pranostík sú príslovia tohto druhu celkovo zriedkavým javom.

Ak je pri najbežnejších typoch príslovia (príslovia so stavbou jednoduchej vety alebo jednoduchého priraďovacieho, resp. podradovacieho súvetia) otvorenou otázkou ich odlišovanie od porekadiel, prípadne od vlastných frazém s podobnou stavbou, pri prísloviach so zložitejšou stavbou, aké sledujeme v tomto rozbere, vynára sa problém ich hraníc s inými paremiologickými jednotkami, predovšetkým s tzv. povrávkou a čiastočne aj s väčšími jednotkami. Na ilustráciu tohto problému uvedieme iba jednu dvojicu prípadov, ktoré sú zo sledovaného hľadiska veľmi inštruktívne: *Jeden čihi, druhý hota, kým je to čert za robota!* (179) — *Kde jeden čihy, druhý hota, tam nebýva dobrá robota.* (179) Kým v druhom uvedenom prípade ide o zreteľné príslovie s takými jeho typickými znakmi, ako sú zovšeobecnenosť významu, aspoň naznačený poučujúci, didaktizujúci zámer, prvý výraz práve naopak nie je nijakým zovšeobecnením, ale skôr iba konštatovaním (v tom sa svojou prvou časťou blíži k porekadlu) a svojím záverom sa stáva ustáleným hodnotením istej situácie (obrazne pomenovanej) — blíži sa teda k povrávke.

Uvedené konštatovanie však nemôže viesť k paušálnemu vyradovaniu takýchto zložitejších parémii spomedzi prísloví. Treba naopak povedať, že príslovia mávajú nielen uvádzanú trojvetnú alebo štvorvetnú stavbu, ale že evidentnými prísloviami sú aj oveľa väčšie, mnohovetné parémie. Nie je to iba osíhnotený prípad, ktorý sa v týchto súvislostiach zvyčajne pre slovenské príslovie uvádza (*Ohýbaj ma, mamko, pokiaľ som ja Janko; neohneš ma, mamko, keď ja budem Janko*), ale aj ďalšie jednotky, pri ktorých možno dokonca zaznamenať z hľadiska ich významovej aj formálnej výstavby viacero pozoruhodných skutočností, takže by tu bolo možné hovoriť o viacerých osobitných typoch prísloví so zložitou výstavbou. V nasledujúcich poznámkach upozorníme aspoň na niektoré špecifickejšie prípady.

Prvý z nich reprezentuje takáto jednotka: *Čo zjem, to viem; čo vypijem, to užijem, a čo po mne ostane, to čert vie, komu sa dostane* (287). Je to výraz pozoruhodný z viacerých hľadísk. Predovšetkým je to príslovie skladajúce sa z troch častí, ktoré aj samostatne môžu mať paremiologickú platnosť. Osobitná je aj kompozícia tohto celku. Prvé dve čiastkové jednotky sa vyznačujú paralelizmom, tretia časť je protirečivou sumarizáciou celého výrazu. Napokon je tu ešte jeden fakt, na ktorý treba osobitne upozorniť. Jednotlivé čiastky (dvojvetné celky) nemajú zreteľnú platnosť príslovia, ale patria svojimi charakteristickými znakmi (1. osoba slovesa, tvar osobného zámena v páde: *po mne*) skôr k porekadlám. Je to teda osobitný prípad, keď čiastkové výrazy majúce všeobecne bližšie k porekadlu ako k prísloviu stávajú sa stavebnými prvkami príslovia. Sledovaný výraz ako celok je totiž zreteľne príslovím. Uvedenú osobitosť naznačovala už staršia paremiologická teória (napr. Flajšhans, Daľ a iní), keď hovorila o preklade ako o časti, resp. zárodku príslovia, zreteľnejšie ju však charakterizuje novšia teória, ktorá hovorí o transpozícii porekadla na príslovie (porov. Klímová, 1981).

Okrem uvedených znakov treba pri predchádzajúcej parémii zaznamenať ešte jeden pozoruhodný fakt, a to trojčlennosť celého výrazu. Táto vlastnosť nie je v zložitejších prísloviach nijako výnimočná, ale práve naopak, často sa stáva ich základným stavebným postupom. Preto medzi týmito zložitejšími prísloviami pomerne často nachádzame jednotky, ktoré sa skladajú zo šiestich viet, pričom tu najčastejšie ide o spojenie troch elementárnych (teda dvojvetných) výrazov. Takéto čiastkové výrazy sa zvyčajne celkom zreteľne vyčleňujú, pretože bývajú aj osobitne rytmicky a rýmovovo organizované. Porov.: *Keď prejdeš mľú, postoj na chvíľu; keď prejdeš tri, koňom čelo utri; keď prejdeš šesť, daj im jesť* (227). Výrazy tohto druhu ukazujú, že uvedená vlastnosť, trojčlenná výstavba, nie je v nich nijako náhodná, ale že v nej treba vidieť osobitný prejav všeobecnej tendencie v tematickej aj tvarovej výstavbe folklórnych textov, totiž tendencie k potrojnosti (porov. trojnásobné opakovanie motívov, resp. iných výstavbových prvkov v piesňach, rozprávkach a pod.).

Iba ako špecifický príklad uvedenej tendencie vo výstavbe zložitejšieho príslovia uvádzame tento prípad: *Kto sa napije, dobre spí; kto spí, nehreší: teda kto pije, nehreší* (107). Okrem svojej osobitej filozofie je toto príslovie pozoruhodné práve svojou stavbou. Prvé dva členy celej výstavby sa tu uplatnili ako premisy, z ktorých sa vyvodzuje tretí člen, klasický úsudok.

Uvedené zložité príslovie vznikajú, ako sme videli, kombináciou tendencie k potrojnosti s inou tendenciou typickou pre príslovie, s tendenciou k symetrickej dvojčlennosti jednotlivých zložiek. Najzložitej-

šie paremiologické výrazy, ktoré ešte majú povahu príslovia, sú potom výsledkom opakovania niektorej z uvedených tendencií. Porovnajme: *Moľ kde v drahom kožuchu, živá ryba na suchu, vlk medzi ovcami, mačka medzi myšami a potom cap v záhrade a trubiroh v porade: tam sa veru, milý pane, mnohá škoda iste stane* (108). Sú tu symetrické dvojice, ktoré sa v prvej časti spojili do trojčlenného výrazu, pridaním ďalšej dvojice sa však objavila nová (nie síce symetrická, ale významovo zreteľná) dvojčlennosť celej paremiologickej jednotky. Na rozdiel od zložitejších porekadiel tu zaznamenávame stabilitnosť celého príslovia (pri zložitejších porekadlách prevláda tendencia k osamostatňovaniu jednotlivých zložiek na osobitné porekadlá, napr.: *Aký otec, taký syn; aké drevo, taký klin; aký mlynár, taký mlyn. → Aký otec, taký syn. Aké drevo, taký klin. Aký mlynár, taký mlyn* a pod.).

Existencia a dokonca vnútorná diferencovanosť takýchto zložitejších prísloví vedie ešte k jednému dôležitému záveru: Aj v našej paremiológii majú osobitné miesto tzv. byzantské príslovie (t. j. príslovie s rozšírenou stavbou), ba v niektorých prípadoch tu nachádzame výrazy, ktoré sa blížia k ďalšiemu špecifickému paremiologickému útvaru, k wellerizmom (paremiologické jednotky, v ktorých je ustálená jednak uvádzacia veta, jednak vlastná výpoveď; z uvádzaných príkladov to platí najmä o poslednom rozoberanom type zložitého príslovia).

Už pri predchádzajúcej charakteristike prísloví so zložitejšou stavbou sme sa na viacerých miestach dotkli aj stavebných osobitostí základných typov prísloví. Preto sa v nasledujúcich poznámkach nebudeme pristavovať pri všeobecnejších znakoch ich výstavby. Upriamime sa tu iba na niektoré špecifickejšie vlastnosti ich výstavby, aby sa tak dokreslili už známe poznatky o stavbe základných typov príslovia. Kým všeobecné znaky bývajú univerzálne v prísloviach väčšiny jazykov, špecifickejšie znaky výstavby príslovia bývajú často výrazne idiomatické, v každom jazyku iné.

Prvou vecou, ktorú si tu všimneme, je eliptickosť v prísloviach. Ide totiž o to, že paremiologické aj vlastné frazeologické jednotky všeobecne uprednostňujú stručné vyjadrovanie, že sa z nich vypúšťa každá menej závažná zložka výrazu. Osobitným, a tým aj idiomatickým javom však nie je eliptickosť ako taká, ale skôr fakt, že aj v paralelných jednotkách ju raz nachádzame, druhý raz nie. Porov.: *Čo vól bez rohov, to chlap bez fúzov.* (97) — *Kde fúzy, tam rozum.* (97) — *Kde sú sudy, tam sú súdy* (105). Treba však hneď dodať, že táto vlastnosť nie je vždy v konkrétnom prísloví rovnako závažná, ale že často zisťujeme istý vývin v zložení príslovia. Tak napr. popri Zátureckého podobe príslovia *Kde fúzy, tam rozum* je známa aj jeho explicitnejšia podoba *Kde sú fúzy, tam je (aj) rozum*. Príklad však zreteľne ukazuje,

že prechod k explicitnejšiemu výrazu v jednej časti znamenal uplatnenie explicitného výrazu aj v druhej zložke príslovia. Pravda, takýto posun súvisí s rytmickou organizáciou konkrétneho príslovia, a teda nemusí byť všeobecným javom (existujú aj príslovia, ktoré v jednej vete vypúšťajú a v druhej nevypúšťajú isté zložky, pravda, tento fakt je v nich viac-menej pevne ustálený a nedovoľuje väčšie zmeny).

K všeobecne známym poznatkom o prísloviach patrí, že najbežnejším typom je príslovie so stavbou podradovacieho súvetia. Tento poznatok však treba vo viacerých smeroch špecifikovať. Predovšetkým sa ukazuje, že v prísloviach sa uplatňujú iba isté typy podradovacieho súvetia (porov. Mlacek, 1981b). Tým sa však táto charakteristika ešte nevyčerpáva. Treba k nej dodať aj konštatovanie o vetoslede v príslovi. Ako najproduktívnejšie sa ukazuje poradie s vedľajšou vetou na začiatku príslovia. Tento typ je takmer bez výnimiek v prísloviach, ktoré využívajú korelatívne spojenie viet vo svojej stavbe (*kto — ten, kto — Ø, ako — tak, kde — tam, čo — to ...*). Príslovie s hlavnou vetou na začiatku je oveľa zriedkavejšie, ale existuje, a to najmä v prípadoch, keď sa vety v prísloví spájajú podradovacou spojkou. Celkom osihotený je typ s vedľajšou vetou vloženou do rámca hlavnej vety. Zo sledovaného materiálu ho reprezentuje len príslovie *Kone, ktoré ovos dorábajú, najmenej ho dostávajú* (188). Pritom je príznačné, že táto jednotka je vo svojom vetoslede a slovoslede zafixovaná iba v tejto podobe a akékoľvek slovosledné alebo vetosledné zmeny v nej majú povahu aktualizáčnych zásahov.

Pri sledovaní stavby prísloví každý výskum narazí na príslovia, ktoré sa vyznačujú istou nepravidelnosťou vo svojej stavbe. V týchto poznámkach sa pristavíme pri prísloviach s vybočením, anakolútom v ich konštrukcii. Ide o takéto príslovia zo sledovaného materiálu: *Kto má zlého koňa, toho chváli, aby ho predal.* (180) — *Kto nepočúva, tak sa mu vodi.* (361) — *Kto sa žení pre statky, dovedú ho na zmätky.* (58)

O jednotkách tohto typu sa už konštatovalo, že pokiaľ sú pevne ustálené aj s uvedenou syntaktickou osobitosťou, resp. aj chybou, nemožno ich ľubovoľne stavebne meniť, „opravovať“. To platí predovšetkým o poslednom uvedenom prípade, v ktorom je syntaktická ustálenosť spätá s istým rytmom a rýmom, teda so zvukovou ustálenosťou (pri rozlišovaní základných typov ustálenosti možno v takýchto prípadoch vlastne hovoriť o ustálenosti používania). Takýto prístup platí aj pre ďalšie podobné príslovia s anakolútom: *Kto má mrcha ženu, netreba mu chrenu.*

Iný postoj treba zaujať k anakolútom v stavbe dvoch predchádzajúcich uvedených prísloví. Nazdávame sa, že tu niet prekážok, pre ktoré by sa nemohli uvedené príslovia zafixovať pre dnešného používateľa

jazyka v náležitej jazykovej forme. Teda napríklad: *Kto má zlého koňa, chváli ho, aby ho predal. Kto nepočúva, tomu sa zle vodí*. Anakolúty v staršej zachytenej podobe týchto prísloví totiž nemajú pre dané jednotky nijakú osobitnú hodnotu. Pri inovácii potom záleží len na tom, aby sa zachovala významová hodnota príslovia.

V uvedených súvislostiach možno dodať, že podobné zmeny spontánne prebiehajú aj pri ďalších osobitostiach v stavbe prísloví, pokiaľ ony nemajú špecifickú funkciu v stavbe alebo vo význame príslovia. Preto neprekvapuje, že napríklad príslovie, ktoré sa u Zátúreckého vyskytuje v podobe *Pečienka a víno, to je biglajz na tvár* (312), teda s vytýčeným vetným členom, našlo sa už v tlačí v zjednodušenej podobe *Pečienka a víno najlepšie vyhladia tvár*.

Hoci sme sa v tomto rozbere upriamili predovšetkým na výstavbu istých prísloví, aj sledovanie tejto jedinej stránky týchto jednotiek ukázalo viaceré závažné skutočnosti, ktorých poznanie je prínosom aj pre všestranný jazykovedný, ba aj pre vlastný paremiologický výklad prísloví.

Filozofická fakulta UK
Gondova 2, Bratislava

LITERATÚRA

KLÍMOVÁ, D.: Vztah prísloví a prozaického folklóru. Slovenský národopis, 29, 1981, s. 543—549.

MLACEK, J. (1981 a): O vývine zloženia prísloví a porekadiel. Kultúra slova, 15, 1981, s. 38—44.

MLACEK, J. (1981 b): Príslovia a ich jazykové vlastnosti v slovenčine. In: Studia Academica Slovaca. 10. Red. J. Mistrik. Bratislava, Alfa 1981, s. 285—302.

ZÁTURECKÝ, A. P.: Slovenské príslovia, porekadlá a úslovia. 3. vyd. Bratislava, Tatran 1974. 756 s.

ROZLIČNOSTI

Rigorózanť, rigorózanťka

Nový zákon o vysokých školách umožňuje absolventom vysokých škôl univerzitného smeru v nadväznosti na skončené štúdium vykonať štátnu rigoróznú skúšku a získať titul PhDr. — doktor filozofie, RNDr.

— doktor prírodovedy, JUDr. — doktor práv a ďalšie tituly, ak sa vysokoškolské štúdium nezakončuje rigoróznou skúškou (ako je to v lekárskejších a veterinárskych odboroch). Keďže sa novým zákonom zrušila v rigoróznom konaní písomná rigorózna práca, podstatne vzrástol počet tých, ktorí sa prihlásili a prípadne už aj absolvovali štátnu rigoróznou skúšku. V súvislosti s touto novou situáciou vznikol a rozširuje sa novotvar *rigorózant* a menej frekventovaná podoba v ženskom rode *rigorózanťka*, hoci predtým sa pre toho, kto urobil štátnu rigoróznou skúšku čiže „malý doktorát“, skôr používalo pomenovanie *doktorant*. Tento novotvar nahrádza združené pomenovanie *účastníka rigorózneho konania* s významom „kto sa hlási na rigoróznou skúšku alebo ju už urobil“.

Pomenovanie *rigorózant* vzniklo univerbizáciou uvedeného viacislovného pomenovania *účastník rigorózneho konania* podobne ako *postgraduát* (pozri Kultúra slova, 12, 1978, s. 63). Substantívum *rigorózant* sa zaraďuje do radu podstatných mien utvorených slovotvornou príponou cudzieho pôvodu *-ant*, ktorá sa pri tvorení názvov osôb využíva menej často (P. Ondrus — J. Horecký — J. Furdík. Súčasný slovenský spisovný jazyk. Lexikológia. Bratislava, SPN 1980, s. 100). Slová tvorené touto príponou sú v slovenčine dvojakeho pôvodu. Častejšie sa tvoria pomocou prípony *-ant* podstatné mená od slovičiek, vtedy ide o typ: *maturovať* — ten, kto vykonáva túto činnosť, je *maturant*; *projektovať* — *projektant*, *rekreovať sa* — *rekreant*, *manipulovať* — *manipulant*, *špekulovať* — *špekulant* a i. Druhú skupinu tvoria tie názvy osôb s príponou *-ant*, ktoré sú utvorené z jednej časti dvojislovného pomenovania, a to zo špecifikujúceho prídavného mena, ktoré má funkciu slovotvorného základu pre novoutvorené slová, napr. *diplomová práca* — ten, ktorý ju spracúva, je *diplomant*, *postgraduálne štúdium* — ten, kto je jeho účastníkom alebo ho absolvuje, je *postgraduát*. Podobne absolvent rigorózných skúšok, resp. rigorózneho konania je *rigorózant*.

Vydanie nového vysokoškolského zákona spôsobilo rozšírenie pomenovania *rigorózant* a *rigorózanťka* ako spisovného pomenovania v hovorovom štýle; toto slovo však preniká aj do prejavov administratívneho štýlu na vysokých školách (napr. do správ a hlásení o realizácii vysokoškolského zákona) podobne ako slová *diplomant*, *ašpirant* a i.

Eugénia Bajžíková

O slove bačovka spory nie sú

V Nedeľnej Pravde 18. 6. 1982 (s. 4—5) bola uverejnená reportáž pod názvom *Silné ovčiarске zázemie*. Autor reportáže (Štefan M. Sokol)

sa okrem ovčiarскеj problematiky zo Slatiny dotkol aj jazykovej (terminologickej) problematiky. V časti reportáže označenej medzititulkom *Bačica* či *bačovka* vraví, že „na Slovensku je niekoľko žien, čo vládnu salašom. Pretože donedávna bolo bačovské remeslo výhradne doménou chlapov, nemáme jednotný výraz na pomenovanie ženskej funkcie pri ovciach. Jazykovedci sa nemôžu zhodnúť, či sa má hovoriť *bačovka*, čo znie trocha pejoratívne ako prezývka, alebo či treba povedať *bačica*, čo sa im vidí správnejšie“. V novom odseku tejto časti reportáže pisateľ píše: „Nechajme však spory jazykovedcom“.

Treba súhlasiť s konštatovaním autora reportáže, že donedávna bolo bačovské remeslo výhradne doménou chlapov. Hlavný (obyčajne najstarší) pastier na salaši bol bača. Ženy takúto funkciu nevykonávali, nejestvoval preto ani výraz na označenie takejto ženskej funkcie. V prvom zväzku Slovníka slovenského jazyka (SSJ), ktorý vyšiel r. 1959, sa uvádza slovo *bačovka* iba vo význame „bačova žena“. Prvý zväzok SSJ nebral a ani nemohol brať ženu v bačovskej funkcii do úvahy, pretože záznam o slove označujúcom takúto ženskú funkciu v čase tvorenia prvého zväzku Slovníka slovenského jazyka ešte nebol. Šiesty zväzok SSJ, ktorý vyšiel r. 1968, už v Dodatkoch uvádza dve samostatné heslá *bačovka*. Pri prvom hesle *bačovka* sa uvádzajú dva významy: 1. žena vykonávajúca na salaši funkciu baču; 2. bačova žena. Výraz *bačovka* vo význame „bačova žena“ je podľa SSJ hovorové slovo. Druhé heslo *bačovka* má podľa tohto slovníka význam „činnosť, funkcia baču“. V tomto význame je slovo *bačovka* taktiež hovorové slovo. V časopise Slovenská reč (1961) sa odporúčalo označovať ženu, ktorá vedie prácu na salaši, výrazom *bačovka*. V knižnom vydaní Jazykovej poradne 5 (1968), ako aj v príručke 1000 poučení zo spisovnej slovenčiny (1971) sa pripomína, že ženu ako hlavu ovčiarскеj skupiny pastierov treba volať *bačovka*. Z uvedeného prehľadu odbornej literatúry o slove *bačovka* vidíme, že fakty svedčia proti autorovi reportáže, keď tvrdí, že sa vraj jazykovedci nemôžu zhodnúť, či sa má hovoriť *bačovka*, čo podľa neho znie trocha pejoratívne ako prezývka, alebo či treba používať slovo *bačica*, čo sa im vraj vidí správnejšie. Slovo *bačovka*, ktorým nazývame ženu, čo vedie prácu na salaši, nie je v súčasnej spisovnej slovenčine pejoratívne slovo, nemá ani charakter prezývky. Je síce pravda, že v súčasnej spisovnej slovenčine je príponou *-ovka* utvorených iba niekoľko názvov ženských osôb paralelne k názvom osôb mužského rodu. Príponou *-ovka* je utvorená napr. ženská podoba *židovka* od mužskej podoby *žid*. Touto príponou je utvorená aj prechýlená podoba *kňazovka* od mužskej podoby *kňaz*. Slovo *kňazovka* (manželka evanjelického kňaza) je zastarané hovorové slovo.

So slovom *bačica*, o ktorom autor reportáže hovorí, že sa jazyko-

vedcom vidí správnejšie, sme sa v príručkách súčasnej spisovnej slovenčiny nestretli. Slovo *bačica* použil autor aj v texte pod fotografiou: *Bačica Magdaléna Mazúchová dáva príkazy...* V staršom období sa podoby podstatných mien ženského rodu tvorili aj príponou *-ica*, napr. *dojčica* [dojka], *božica* [veštkyňa], *poslica*, *ľubica*, *ľutica*, *milostica*. V súčasnej spisovnej slovenčine sa prípona *-ica* využíva najmä na tvorenie podôb ženského rodu k názvom zvierat: *holub* — *holubica*, *medveď* — *medvedica*, *zajac* — *zajačica*, *orol* — *orlica*, *had* — *hadica*, *vrabec* — *vrabčica*.

Na záver zhŕňame. Prácu na salaši vedie bača. V posledných rokoch starosti okolo oviec prevzali na niektorých salašoch aj ženy. Vznikla preto otázka, ako pomenovať ženu, ktorá vykonáva funkciu vedúcej salaša. Slovenskí jazykovedci odporúčali jednoznačne nazývať ženu ako hlavu ovčiarkej skupiny pastierov slovom *bačovka*. Slovo *bačovka* ako hovorové označuje aj bačovu ženu. Podstatným menom *bačovka* sa pomenúva aj vykonávanie bačovskej funkcie alebo bačovský obvod. Zo súvislosti a kontextu je vždy jasné, o ktorú bačovku ide. So slovom *bačica* sme sa v príručkách súčasnej spisovnej slovenčiny nestretli. Ako vidieť nezodpovedá skutočnosti autorovo tvrdenie, že slovenskí jazykovedci sa vraj nemôžu zhodnúť, či na pomenovanie ženy, ktorá vedie prácu na salaši, sa má používať názov *bačovka* alebo *bačica*. Naším publicistom by nezaškodilo viac informovanosti o tom, čo priniesol alebo prináša vedecký výskum slovenčiny. Mohli by si ušetriť zbytočnú blamáž a jazykovedcom starosti s objasňovaním toho, čo je už dávno jasné a vysvetlené.

Jozef Jacko

SPRÁVY A POSUDKY

Slovník výslovnosti cudzích mien

[HONZÁKOVÁ, M. — ROMPORTL, M.: Čteme je správně? Praha, Albatros 1981. 344 s.).

S výslovnosťou cudzích vlastných mien sú spojené nemalé problémy. Je známe, že napr. ani rozhlasoví a televízni hlásatelia nie sú si istí pri vyslovovaní cudzích mien, s ktorými sa stretávajú v texte, a čítajú ich často odlišne. Ako doklad tu možno uviesť napr. meno súčasného amerického prezidenta Reagana, ktoré sme počuli už aspoň v piatich výslovnostných variantoch: [regen], [rejgen], [rigen], [regan], [regn]. Ale na aké pramene sa majú oprieť hlásatelia i všetci ostatní, ktorí chcú byť z akýchkoľvek dôvodov informovaní o výslovnosti mien známych svetových osobností? Čiastočne sa môžu azda spoliehať na encyklopedické príručky rozličného typu, /ale aj z tých sa väčšina vzdala údajov o výslovnosti mien/, sčasti na konzultácie

s odborníkmi, predovšetkým však na svoj jazykový cit a schopnosti. K dispozícii máme síce aj Príručný slovník slovenskej výslovnosti od Ā. Kráfa /Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1979, 648 s./, ale v ňom sa výslovnosť cudzích mien nezaznamenáva. Situácia v češtine je omnoho lepšia, pretože v diele Výslovnost spisovné češtiny /Red. M. Romportl, Praha, Academia 1978/ sa na s. 57—108 uvádzajú zásady českej výslovnosti cudzích vlastných mien z dvadsiatic piatich jazykov. Najnovšie však hlavne preto, že vo vydavateľstve Albatros vyšiel osobitný slovník výslovnosti cudzích mien, o ktorom tu chceme referovať trochu podrobnejšie.

Autorom veľmi záležalo na tom, aby slovník nezaplavili množstvom mien, aby im z rúk vyšlo skutočne príručné dielo. Miesto v slovníku mohli potom poskytnúť naczaj iba tým najvýznamnejším a najznámejším osobnostiam. Ale práve ich výber bol jednou z najťažších úloh pri zostavovaní slovníka. Tvár slovníka bola do značnej miery ovplyvnená tým, že je venovaný mládeži, a teda obsahuje v prvom rade cudzie vlastné mená, ktoré sa vyskytujú v učebniciach a knihách pre mládež. Sú to predovšetkým mená osobností z rôznych oblastí kultúry — zástupcovia literatúry, výtvarných umení, hudby, filmu a divadla, predstavitelia vedných oblastí, najmä matematiky, fyziky, astronómie, prírodných a technických vied, významní politici, ale aj tí, čo sa do dejín zapísali negatívne /nacistickí pohlavári a conquistadori/, ďalej objavitelia, vynálezcovia a napokon tí, čo objavovali nové na našom svete — cestovatelia, moreplavci, polárnici a kozmonauti /s. 8/.

Autori pritom uvádzajú aj niekoľko mien významných jazykovedcov, Luisa Hjelmsleva, Avram Noama Chomského /zaznačuje sa výslovnosť [čomski]/, hoci u nás je známa výslovnosť [chomski]/, Daniela Jonesa a Ferdinanda de Saussura. Škoda, že autori nevyužili možnosť informovať v slovníku aj o výslovnosti mien najvýznamnejších zahraničných športovcov.

Heslá v slovníku sú zostavené veľmi úsporne. Na prvom mieste sa uvádza veľkými písmenami vždy priezvisko, potom meno /mená/ osobnosti, v hrnatej zátvorke výslovnosť všetkých častí mena, potom údaje o narodení, príp. úmrtí nositeľa mena, o jeho národnosti a stručná charakteristika jeho činnosti. Napr. heslo o Ch. de Gaullovi má podobu: de GAULLE Charles André Joseph Marie [degól šarl andré žozef mari], 1890—1970, franc. generál a štátnik.

Niekedy sa k menám pripájajú, aj prezývky, napr. *Louis Armstrong, zvaný Satchmo*, *Charles Spencer Chaplin, zvaný Charlie* a pod. V ojedinelých prípadoch boli autori nútení dať dokonca pseudonym na prvé miesto, napr. pri menách *Molière* /ktoré je vo verejnosti iste známejšie ako občianske meno tohto francúzskeho dramatika Jean-Baptiste Poquelin/, *Sandro Botticelli* /vlastným menom Alessandro di Mariano Filipepi/, *Mark Twain* /*Samuel Langhorne Clemens*/. Inokedy autori mali sťažnosť úlohu ešte tým, že príručky a slovníky, z ktorých čerpali údaje, zaznamenávali z rozličných dôvodov podobu mena /výslovnostnú i ravopisnú/ odlišne. Typický je tu príklad mena conquistadora Fernanda Cortesa, ktoré sa vyskytuje ešte v siedmich iných variantoch. Autori sa v takýchto prípadoch usilovali dať na prvé miesto tú formu, ktorú pokladali za najsprávnejšiu alebo najzvyčajnejšiu. Nebolo to, pravdaže, vždy ľahké, lebo výslovnosť mena bola často odlišná podľa toho, kedy jeho nositeľ žil, akej bol národnosti a v akom jazykovom prostredí žil. Napr. meno *Calvin*

sa uvádza vo francúzskej výslovnosti ako [kalven] s poznámkou, že zvyčajná je tu nemecká výslovnosť [kalvín], ale zaznačujú sa aj podoby *Cauvin* a *Caulin* s výslovnosťou [kaven] a [kalven].

Cudzie vlastné mená sa podľa autorov nemajú vyslovovať podľa zásad pôvodného jazyka /takáto výslovnosť by pôsobila strojene, až smiešne, hoci sa naznačuje, že nie v každej jazykovej situácii/. Niekedy však medzi znením v pôvodnom jazyku a ich českou výslovnosťou vzniká dosť veľký rozdiel. Vcelku azda väčší ako v slovenčine, ale zasa nie taký ako napr. v ruštine. Nápadné je tu najmä nahrádzanie zaokrúhlených hlások [ö] a [ü] vo francúzskych a maďarských menách: *Durkheim* [dyrkhajm], *Dühring* [dýring], *Goethe* [géte], *Éluard* [elijár], *Petöfi* [petéfi] a pod.

Horodný pozornosti je návod na výslovnosť mien v hranatých zátvorkách. Ide tu o prepis, ktorý je v priamom protiklade k spôsobu používanému v Príručnom slovníku slovenskej výslovnosti od Á. Kráfa. Kým Á. Kráľ na zachytenie výslovnosti zvolil veľmi detailný spôsob, takže registruje aj také nuansy, ktoré jednoznačne zaznamenávajú iba elektroakustické prístroje /napr. šumové [v] v slove *vdova*/, v slovníku M. Honzákovej a M. Romportla výslovnostný záznam nie je ani trochu komplikovaný. Napr. pôvodom nemecké meno českého sochára Gutfreunda sa neprepisuje ani ako [gutfrojnt], ako by si to vyžadovala trochu dôslednejšia fonetická transkripcia, lež ako [gutfrojnd]. Autori sa totiž spoliehajú na to, že každý Čech tu celkom prirodzene a automaticky vysloví na konci [t] a ani v nepriamych pádoch nebude v rozpakoch, ktorú hlásku má vysloviť. Podobne napr. aj v prípade mena *Gladstone* sa uvádza výslovnosť [gledston], a nie [gletston], a predsa autori neočakávajú, že by niekto prostrednú konsonantickú skupinu vyslovil ináč než [-tst-]. V niektorých heslách bolo treba uviesť aj 2. p. mena napr. *Callot* [kalo], 2. p. *Callota* [kalota], *Camus* [kami], 2. p. *Camuse* [kamise] a pod.

Pri vlastných menách nastávajú komplikácie nielen vtedy, keď sa nositeľ mena dostal z jedného jazykového prostredia do iného, ale aj vtedy, keď výslovnosť mena ovplyvňuje tradícia. Je napr. známe, že meno bývalého ministra zahraničia Veľkej Británie *Home* má zaužívané znenie [hjúm], hoci by sa tu predpokladala výslovnosť [houm]. V slovníku sa však vyskytujú ešte nezvyčajnejšie výslovnostné varianty cudzích vlastných mien. Napr. meno anglického politika a básnika z prelomu 16. a 17. storočia písané *Raleigh* sa vyslovuje [róli], kým meno výrobcu bicyklov *Raleigh* sa vyslovuje [reli], pričom jestvujú rody, ktoré svoje meno čítajú [rali].

Bolo treba brať do úvahy aj to, že z niektorých jazykov /napr. holandčiny alebo škandinávskych jazykov/ sa mená do českého kultúrneho kontextu často dostávajú prostredníctvom nemčiny a zaužívala sa pri nich nemecká výslovnosť. Autori sa v takýchto prípadoch spravidla vracajú k pôvodnej výslovnosti. Napr. meno flámskeho maliara *Brueghel/Bruegel/Breugel* neodporúčajú výslovnosť [brojgel], ale [bréchel]. Výslovnosť známych talianskych umelcov Carusa a Veroneseho autori v zhode s výslovnosťou v pôvodnom jazyku uvádzajú v podobe [karúso], [veronése]. K tomu poznamenávame, že v slovenčine sa tu ustálila výslovnosť [karúzo], [veronéze].

V tejto súvislosti chceme zdôrazniť požiadavku ustálenosti pri výslovnosti cudzích vlastných mien. Mená všeobecne známych osobností sa v našich

jazykoch niekedy vyslovujú aj odlišne od pôvodnej výslovnosti. Napr. meno nórskoho polárneho bádateľa Amundsena má v pôvodine znenie [ámisen], u nás je však známy ako [amundsen] /uvádzajú sa obidva spôsoby výslovnosti/, americký dobrodruh *Buffalo Bill* sa označuje ako [bafelou bil], hoci známejší je ako [bufalo bil], meno švédskeho režiséra Bergmana má v slovníku výslovnosť [berjman], aj keď ustálenejšia je podoba [bergman]. Pri menách ako *Edison* by sa musela aspoň v slovenčine vedľa výslovnosti [edysn] pripustiť aj výslovnosť [edyzon] /v slovenčine sa novšie pri prepise namiesto y používa i/ pri Byronovi okrem [baj/e/rn] aj [bajron], tak ako sa meno *Livingstone* prepisuje do podoby [livingston]. Pre slovenčinu by nestačila výslovnosť [dykinz], lebo častejšia je [dykenz], rovnako ako pri mene Jack London sa dáva prednosť výslovnosti [london] pred [landn], meno *Faulkner* sa častejšie vyslovuje ako [folkner] než [fóknr], *Farady* častejšie [faradaj] než [feredy]. Slovník s názvom Čtème je správne? hodnotíme ako vysoko aktuálne dielko, pohotovo reagujúce na požiadavky praxe.

Slavo Ondrejovič

Dve nové knihy o potrebe eseje

{ŽÁRY, I.: Rozumom a srdcom. Praha, Vydavatelství a nakladatelství Novinář 1981. 206 s.; CHMEL, R.: Myšlienka a tvar. Bratislava, Tatran 1981. 608 s.)

Nebýva častým zjavom, že sa do centra pozornosti slovakistických štúdií dostáva problematika eseje a esejistického štýlu. Systematickejšie sa týmito otázkami v ostatnom čase zaoberali azda len J. Mistrík, F. Miko a A. Bagin. O to radostnejšie je však zistenie, že v priebehu jedného roka sa k čitateľovi (zameranému nielen úzko odborne) dostávajú dve knihy príznačne nazvané *Rozumom a srdcom* a *Myšlienka a tvar*. Prvá, ktorej autorom je Ivan Žáry, s podtitulom *Pokus o systematický pohľad na socialistický esejizmus v konfrontácii so socialistickým žurnalizmom* vyšla v edícii Knihovnička novinára ako jej 26. zväzok (v tejto edícii vyšla už nejedna knižka podnetná i z hľadiska pestovania kultúry jazyka — najmä jazyka publicistiky). Druhú knihu s podtitulom *Slovenská literárna esej* ako antológiu zostavil a úvodnú štúdiu k nej napísal Rudolf Chmel. Vyšla v edícii Zlatý fond slovenskej literatúry. Oba tituly presne cielia do jadra žánru i štýlu eseje, pretože v nej skutočne ide o celostnú symbiózu racionálno-pojmového a emocionálno-hodnotiaceho princípu, o syntézu hlbokéj a jasnej myšlienky a starostlivo vybrúseného tvaru.

V porovnaní s doterajšou slovenskou (i českou) produkciou z tejto oblasti sa kniha I. Žáryho najcelostnejšie zaoberá problematikou eseje a esejizmu. Vychádza z ponímania esejizmu ako osobitného, komplexného spôsobu osvojovania si skutočností, realizujúcej sa v esejistickej činnosti. Esej definuje ako „synteticky (logicky, pojmovo, emocionálne, obrazne a špecificky štylisticky) stvárněný produkt subjektívne i objektívne polyfunkčného [...] spravidla nie systematického uvažovania o aktuálnom, spoločensky a individu-

álne autorsky významnom probléme z najrôznejších oblastí spoločenského vedomia a bytia. Dominantou je výsostne osobnostne stvárnené osobnostné uvažovanie...“ (s. 159). Žurnalistická eseje je potom súčasťou publicistickej žánrovej skupiny žurnalistiky (okrem nej rozoznáva ešte žánrovú skupinu spravodajstva), pre ktorú je charakteristické emocionálno-obrazné stvárnovanie obsahu. Základné funkcie eseje sú propagandistická, organizátorská, estetická, gnostická a sekundárne zábavná a informatívna. Autor sa zaoberá problematikou tvorby eseje vzhľadom na širší okruh otázok (hlavne) socialistickej publicistiky. Základom autorovho uvažovania je teda publicistická eseje; jeho mnohé originálne zistenia sa však týkajú žánru eseje ako celku, a to i napriek tomu, že publicistická eseje sa podľa nášho názoru predsa len niektorými svojimi vlastnosťami (najmä zosilnením aspektu apelovosti a propagandistickej funkcie, teda zosilnením vzťahu autor — adresát) líši od „klasickej“ či „typickej“ eseje, inklinujúcej viac k vedeckej sfére poznania.

Predmetom autorovho záujmu je i esejistický štýl a prostriedky jeho výstavby (s. 132—137) členené podľa jazykových rovín. Táto časť prináša známe, poväčšine zhrňujúce poznatky. Podrobný rozbor jazykovej stránky ostatne nepatrí do jadra knižky — ostáva na spracovanie ďalším bádateľom.

Za zmienku nepochybne stojí aj formálna stránka publikácie. Verný vnútornému dialogickému charakteru eseje autor buduje kapitoly svojej knižky dynamicky, pútavo a esteticky účinne — esejisticky. Uvádza ich citátmi, ktoré vystihujú základnú myšlienku rozvedenú v celej kapitole. Teoretické poznatky dopĺňa operatívnym rozborom esejisticko-žurnalistických textov uvedených v prílohe. Knihu uzatvára bohatý zoznam literatúry.

V úvodnej štúdii antológie *Myšlienka a tvar* takisto badať úsilie o charakteristiku „tvaru“. Zámer knižky spočíva však najmä v preskúmaní „myšlienk“ eseje. Eseje sa vymedzuje ako žáner „na rozhraní medzi vedou a umením, lyricko-reflexívnym či epicko-kronikárskym spôsobom vyjadrovania, systematickosťou a nesystematickosťou, ..., komplexnosťou a parciálnosťou, lineárnosťou a nelineárnosťou ... s vysokou mierou osobného nasadenia autora“ (s. 10). Domnievame sa, že k týmto vlastnostiam by sa mohli pričleniť i niektoré ďalšie, napr. implicitnosť, t. j. taká štylizácia výpovede, ktorá umožňuje, aby sa v komunikačnom oblúku naplnil a rezonoval „prázdny priestor“, ktorý autor necháva na dotvorenie adresátovi; ďalej metonymickosť, patetickosť a iné vlastnosti. Dôkladnejšie riešenie týchto otázok si však vyžaduje hlbšie spracovanie.

Autor ďalej prichádza k zisteniu, že „chrbtovou kosťou“ slovenskej eseje je kultúrno-národná reflexia, videná predovšetkým cez literárny filter (s. 13). Podáva prehľad vývinu slovenskej eseje od štúrovcov cez vajanskovsko-vlčkovsko-votrubovské obdobie, cez Š. Krčméryho, davistov až k vrcholom slovenskej povojnovej eseje — k A. Matuškovici a J. Felixovi. Kniha vyšla v edícii Zlatý fond, zachytáva preto len tvorbu tých autorov, ktorých dielo sa už uzavrelo, no v štúdii sa načrtáva i ďalší vývin slovenskej eseje — smerom k V. Mináčovi, M. Rúfusovi, resp. k tvorbe A. Plávku, Š. Žáryho a ďalších.

Istotne nie všetky texty, ktoré antológia obsahuje, môžeme pokladať za eseje v pravom zmysle slova. Pri starších ukážkach textov štúrovcov nám

chýba (ako na to poukázal už A. Bagin) spoľahlivejšie uvedomenie si žánrového a štýlového pozadia. To, čo dnes chápeme ako prvok esejizmu na pozadí konštituovaného náučného, publicistického, resp. umeleckého štýlu, mohlo byť v minulosti dôsledkom štýlovej a žánrovej nevyhranenosti. Niektoré ďalšie texty sú skôr náučnými, populárno-náučnými a publicistickými článkami s prvkami esejistického štýlu (napr. A. Mráz, J. R. Poničan, E. Urš), teda základnú líniu vývinu slovenskej eseje Hurban — Vajanský — Krčméry — Novomeský — Matuška vlastne len dopĺňajú a rozširujú. Podnetné je i uverejnenie impresionistických esejí D. Chrobáka a F. Švantnera, ktoré predznamenávajú esej Š. Žáryho, inklinujúcu viac k umeleckému štýlu.

Čo prichodí na um čitateľovi po „absolvovaní“ teoretických častí oboch kníh i konkrétnych textov? Azda i to, že esej, táto „intelektuálna báseň“, „sympóziom, hostina ducha“ svojím tvorivým a citlivým využívaním jazyka v jednote obsahu a formy sa vo svojich vrcholných polohách často stáva nielen účinným zdrojom kultúry slova, ale i kultúry myslenia.

Dana Slančová

SPYTOVALI STE SA

Pilinovanie. — J. Kula, Okresný podnik komunálnych služieb Nitra: „V rámci výrobného programu čistíme v našom podniku kožuchy a kožušinové výrobky novou technológiou, ktorá sa najprv uplatnila v Českej socialistickej republike a neskôr u nás v SSR. Nová technológia je založená na čistení kožuchov bukovými pilinami v rotujúcej kovovej nádobe. V Čechách nazývajú tento proces *tříbení*. Podľa Česko-slovenského slovníka *tříbení* = *cibrenie*. Lenže slovo *cibrenie* nám nevyhovuje. Prosíme, aby ste navrhli vhodný slovenský názov.“

Postreh pisateľa je správny. V danom okruhu by sloveso *cibriť* (a potom aj podstatné meno *cibrenie*) nebolo vecne príliehavé, pretože v spisovnej slovenčine sa ustálilo vo význame „zdokonaľovať cvičením, pestovaním, zošľachtovať“. Z tohto opisu významu vidieť, že sloveso *cibriť* nemá ani len významový odtienok, na základe ktorého by sa mohlo zaradiť do synonymného radu so slovesom *čistiť*.

Nastolený pomenovací problém odporúčame riešiť s prihliadnutím na to, že pomenovania technologických procesov sú niekedy motivované názvom čistiaceho, resp. opracovávacieho média. V prípade, že sa nejaký výrobok alebo látka čistí, upravuje pieskom, proces čistenia alebo úpravy sa volá *pieskovanie*; keď sa na povrchovú úpravu a čistenie kovových odliatkov a iných výrobkov používajú broky (to je špeciálny spôsob tzv. abrazívneho čistenia), máme do činenia s pracovným postupom, ktorý sa pomenúva termínom *brokovanie* atď. Analogicky podľa termínov *pieskovanie*, *brokovanie*, *lúhovanie* atď. možno v danom prípade utvoriť termín *pilinovanie*, keďže čistiacim médiom sú bukové piliny.

Ak sa navrhnutý termín zavedie v príslušnom podniku, je reálna vyhliadka, že sa k názvom procesov utvoreným podľa čistiaceho média priradí nový názov *pilinovanie*; možno očakávať, že sa tento termín uplatní všade tam, kde sa budú piliny používať ako čistiaci, leštiaci a podobný prostriedok.

Ivan Masár

Považania a Považskobystričania. — Z listu Ing. J. Horňanského z Bratislavy: „V novinách Pravda pri komentovaní futbalového zápasu mužstva Považskej Bystrice boli futbalisti Považskej Bystrice označení ako *Považania*. Nazdávam sa, že názvom *Považan* sa označuje obyvateľ, zástupca, reprezentant Považia čiže kraja okolo rieky Váhu, a teda nemožno ho používať na označenie obyvateľa Považskej Bystrice. Prosím o zaujatie stanoviska.“

Postoj pisateľa listu k používaniu obyvateľského mena *Považania* na označenie hráčov Považskej Bystrice pri športových reportážach je prísny. Je pravda, že od miestneho názvu *Považská Bystrica* je iné obyvateľské meno, a to *Považskobystričan* (*Považskobystričania*), resp. *Bystričan* (*Bystričania*), a že obyvateľským menom *Považan* (*Považania*) sa pomenúva predovšetkým osoba pochádzajúca z Považia, žijúca na ňom alebo reprezentujúca Považie. No nemožno pokladať za chybu alebo odmietať používanie obyvateľského mena *Považan* (*Považania*) na označenie obyvateľov, zástupcov alebo reprezentantov Považskej Bystrice, lebo *Považská Bystrica* je na Považí. V konkrétnom prípade ide o také isté použitie obyvateľského mena *Považan* (*Považania*) ako pri pomenovaniach *Šarišan*, *Spišiak*, *Lipták*, *Zemplinčan* namiesto obyvateľských mien *Bardejovčan*, *Spišskonovovešťan* [resp. *Novovovešťan*], *Liptovskomikulášan* [resp. *Mikulášan*], *Michalovčan*. Ide tu teda o prenesenie významu pre blízkosť medzi celkom a časťou, použitie slova so širším rozsahom (obyvateľské meno utvorené z názvu kraja, kde sa mesto nachádza) namiesto slova s užším rozsahom (obyvateľské meno utvorené priamo z názvu mesta). V lexikológii sa takéto prenášanie významu volá synekdocha (pozri P. Ondrus — J. Horecký — J. Furdík: Súčasný slovenský spisovný jazyk. Lexikológia. Bratislava, SPN 1980, s. 165). Zároveň sa tu však prejavuje aj úsilie o isté zjednodušenie, skrátenie, úspornejšie, hoci menej presné pomenovanie [názov *Považskobystričan* je prídlhý], lebo situácia a kontext pomáhajú presnejšie určiť, o reprezentantov (príslušníkov) ktorého mesta ide. Takéto zjednodušenie, skrátenie sa vlastne uplatňuje aj v pomenovaniach typu *Bystričan*, *Novovovešťan* namiesto presných pomenovaní *Považskobystričan*, *Spišskonovovešťan* [Bystričanmi sú aj obyvatelia Považskej Bystrice, ale aj obyvatelia *Banskej Bystrice* a *Záhorskej Bystrice*]. Istotne však nie je vhodné používať obyvateľské meno *Považan* (*Považania*) napr. v komentári zo stretnutí mužstiev Považskej Bystrice a Žiliny, resp. Trenčína, teda dvoch mužstiev z Považia, lebo v takomto prípade obyvateľské meno *Považan* (*Považania*) stráca rozlišovaciu schopnosť. Tu treba použiť obyvateľské meno utvorené priamo z názvu mesta.

Na záver môžeme teda stručne zopakovať: Používanie obyvateľského mena *Považan* (*Považania*) namiesto obyvateľského mena *Považskobystričan* (*Považskobystričania*), resp. *Bystričan* (*Bystričania*) v istých situáciách nemožno odmietať ani pokladať za chybu. Ide tu o istý druh metonymie, a to synekdochu. Synekdocha sa v športovej publicistike a v publicistickom štýle vôbec v situáciách, kde nestačuje porozumenie textu a identifikáciu pomenovanej skutočnosti (denotátu), využíva dosť často. Je to prostriedok, ktorý oživuje publicistický prejav.

Matej Považaj

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Ročník 17, 1983, č. 1. VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Hlavný redaktor PhDr. Ján Kačala, CSc. Grafická úprava Oto Takáč. Technická redaktorka Marta Paráková. Vychádza desaťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 30,—, jednotlivé čísla Kčs 3,—. Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma PNS — ÚED Bratislava, ale aj každá pošta a doručovateľ. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, Gottwaldovo nám. 6, 813 81 Bratislava. Vytlačili TSNP Martin, závod Ružomberok v januári 1983.

KUL
TÚRA
SLOVA

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Leningradská 11, Bratislava, Czechoslovakia. Distributed in West Germany and West Berlin by KUBON UND SAGNER, D-8000 München 34, Postfach 68, Bundesrepublik Deutschland. For all other countries distributions rights are held by JOHN BENJAMINS, B. V., Periodical Trade, Amsteldijk 44, 1007 HA Amsterdam, Holland.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1983.

Cena Kčs 3,—